

Міністерство освіти і науки України
Донбаська державна машинобудівна академія (ДДМА)

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Конспект лекцій

**для підготовки до лекційних і семінарських занять
для студентів усіх спеціальностей
денної форми навчання**

Затверджено
на засіданні методичної ради
Протокол № від

Краматорськ
ДДМА
2019

УДК 7.01

Етика та естетика: конспект лекцій для підготовки до лекційних і семінарських занять для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання / уклад. О. В. Шимко. Краматорськ: ДДМА, 2019. 49 с.

Укладач

О. В. Шимко, старший викладач.

Відп. за випуск

О. П. Кваша, доцент.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1 ПРЕДМЕТ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ЕТИКИ ЯК ВЧЕННЯ ПРО МОРАЛЬ	5
2 ПОХОДЖЕННЯ І СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОРАЛІ	9
3 ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЕТИКИ.....	13
4 ЕТИЧНА ДУМКА НОВОГО ЧАСУ І СУЧАСНІ ЕТИЧНІ ТЕОРІЇ.....	17
5 ПРЕДМЕТ І СПЕЦИФІКА ЕСТЕТИКИ ЯК ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ	24
6 ЕСТЕТИЧНІ ТЕОРІЇ І ПРИНЦИПИ МИСТЕЦТВА АНТИЧНОСТІ	28
7 ЕСТЕТИКА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ І РЕФОРМАЦІЇ	33
8 ПРИНЦИПИ МИСТЕЦТВА ПРОСВІТНИЦТВА. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ЕСТЕТИКА.....	37
9 ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ Й НАПРЯМКИ НЕКЛАСИЧНОЇ ЕСТЕТИКИ XX СТОЛІТТЯ.....	42
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	48

ВСТУП

Кризові явища, пов'язані з розвитком існуючої цивілізації, глобальні проблеми, які на весь голос заявили про себе людству (екологічні, демографічні, проблеми війни і миру, голоду, хвороб, культури тощо), можуть бути вирішеними людьми з гуманістичними орієнтирами, які б прагнули будувати світ і своє життя на загальнолюдських моральних цінностях. За таких обставин зростає роль морального чинника в усіх сферах життєдіяльності суспільства і людини. У минулому (та й сьогодні) існувало немало чинників, які обмежували або за допомогою яких обмежувалася дія морального чинника. Зокрема, це сфери політики, права, економіки, інші напрями духовного життя. Це не обійшло й Україну.

Українське суспільство, яке поступово трансформується, має морально відродитися. Тому за сучасних умов етичні знання стають важливим чинником розвитку духовної культури суспільства і морального світорозуміння особистості, а до етики як науки висувуються нові вимоги.

Сьогодні інтерес до вивчення моралі виявляють соціологи, політологи, правознавці, що посилює вимоги, які висувуються до етики, - послідовно впроваджуючи свій специфічний підхід до вивчення моралі, виявляти її власну природу, специфіку і роль у житті людини, закономірності функціонування і розвитку, джерело походження моральних цінностей.

Усе це має важливе значення як для самої етики, так і для того, щоб підкріпити інші науки, які мають справу з мораллю, науковим розумінням її особливостей, а також для координування досліджень моралі соціальними і гуманітарними науками.

Мета вивчення курсу "Етика та естетика". В своїй першій частині спецкурс передбачає ознайомлення студентів з теоретичними і практичними основами гуманістичної етики в широкому історико-культурологічному контексті, зі спектром вищих загальнолюдських цінностей і має метою підвищення рівня культури поведінки студентів, їх орієнтацію на особисте самовизначення і вільний моральний вибір, який би забезпечував вироблення власної стратегії «правильного життя» в суспільстві.

Друга ж частина спецкурсу, що присвячена розвитку і особливостям європейської та української естетичної думки, її наріжним проблемам, зокрема, проблемам природи мистецтва і художньої творчості, головною метою має засвоєння і розуміння поняття прекрасного, формування чуттєвої культури людини. В даному випадку, культури майбутніх фахівців в галузі технічних наук.

1 ПРЕДМЕТ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ЕТИКИ ЯК ВЧЕННЯ ПРО МОРАЛЬ

1.1 Предмет і завдання етики

Протягом багатьох століть люди мріяли про щасливе і благополучне життя, наповнене високим змістом і засноване на ідеалах добра і справедливості, вірності і честі, порядності і товариської взаємодопомоги, краси і гармонії.

Совість і доброта, честь і гідність, борг і відповідальність – ці моральні поняття і цінності завжди відбивали найглибші прагнення людства в його духовному розвитку, відкривали перспективи вдосконалення людини і надавали його життю гідність і сенс. У міфах і легендах, переказах і казках, у релігійних пошуках і філософських вченнях виражені мрії людей про ідеальний світопорядок, в якому добро і справедливість, борг і відповідальність, честь і гідність виступають основою і змістом суспільних відносин.

Особливо гостро проблема місця і ролі моральних цінностей у суспільному житті постала в ХХ ст., коли стало очевидним, що найвидатніші досягнення технічного прогресу обертаються катастрофічними наслідками для людини, якщо не відбувається відповідний розвиток культури суспільства. Ця ситуація загострюється зараз в умовах широкого використання і впровадження нових інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя. Швидко змінюються вигляд сучасного світу, характер і спосіб людського спілкування, виробничої діяльності. Хід історичного процесу стає непередбачуваним. Слова «етика», «мораль», «моральність» часто вживаються як синоніми, і цьому сприяє переклад слів «етос» і «мораліс» з грецької та латинської як звичай, уклад, порядок, вдача. Однак у філософії склалася традиція розрізнення цих понять.

Терміни «мораль», «моральність» тут означають певну сферу суспільного та особистого життя, сферу культури, а під етикою розуміється дослідження, вивчення моралі та її обґрунтування. Таким чином, мораль, або моральність, є предметом вивчення етики, подібно до того, як право являє собою предмет юридичної науки, а мова – мовознавства. Іноді етику і визначають як науку про мораль. Однак не всяке вчення є науковим, бо науковість – це вища форма знання, що припускає його істинність, систематичність, доказовість і можливість перевірки. Тому точніше етику визначити саме як вчення про мораль.

Займаючи певну моральну позицію і обґрунтовуючи відповідні їй цінності і вимоги, етика повинна відповісти на цілий ряд теоретичних питань, що утворюють коло її проблем. Перш за все, це питання про походження і природу моралі, про джерело і зміст морального обов'язку,

про зміст і критерії добра і зла, боргу, інших моральних цінностей, про саму природу моральної ідеалізації і сутності людських чеснот.

Найважливішим для етики питанням є проблема моральної свободи в світі загального детермінізму і панування причинно-наслідкових зв'язків і відносин, проблема морального вибору, його ефективності і доцільності, співвідношення в ньому цілей, засобів і результатів. Це також питання про критерії і фактори моральної оцінки явищ людського життя, проблеми моральних конфліктів, способів їх вирішення та попередження.

Все це лише невелика частина найважливіших теоретичних питань, різне розуміння яких в етиці визначає складність і різноманіття змісту історико-етичного процесу.

1.2 Етика гуманістична

У ХХ ст. прогресивні мислителі все більш звертають свою увагу на людину, її життя, благополуччя, свободу; розвиток здібностей, реалізацію творчих сил, звільнення від нещасття і пороків. На досягнення цих цілей орієнтовані і наукові дослідження, і емоційно-художнє освоєння дійсності, і освітня діяльність.

Розрізняють гуманізм дієвий, реальний і гуманізм абстрактний, відвернений. Один заявляє про себе вербально, словесно, інший – справами, реальними умовами. Абстрактний гуманізм стрясає повітря деклараціями, проповідями, закликами, реальний акцентує увагу на соціально-економічних, екологічних, естетичних, політичних, духовно-моральних умовах життя людей. Перший волає до абсолютної свободи, другий прагне забезпечити вільну працю. Один на перше місце ставить абсолютизовану індивідуальність, інший прагне індивідуальність поєднувати з соборністю, колективністю, забезпечити кожній людині можливість розвивати себе, служити добру, істині, красі.

Кожна людина має суверенність, самостійність і в той же час консолідована з певною соціальною групою, етнічною спільнотою, державою. Свобода особистості досягається гармонійним злиттям її з умовами свого буття. Борг і обов'язки в такому випадку не сприймаються обтяжливо, як щось чуже, протиприродне. Норми і приписи виконуються добровільно, без примусу; заборони і накази стають зайвими, немає необхідності в насильницькому нав'язуванні життєвих орієнтацій.

Проблема гармонійного узгодження особистісних прав і громадських функцій досягається і об'єктивними передумовами, і суб'єктивними умовами, прищепленням людині гуманістичних поглядів. На це можуть і повинні бути націлені і навчальний процес, і вільний час, і комунікативні зв'язки, ігрова діяльність. Людяність у її істинному, глибокому розумінні здатні прищеплювати всі вчителі-предметники: і ті, хто викладає літературу та історію, і ті, хто викладає фізику і біологію. Усі науки –

природні, технічні, громадські – зосереджують свою увагу на людині, кожна в своєму роді.

Реальному гуманізму протистоїть антигуманізм (індивідуальний, груповий, національний, державний). Для його подолання і нейтралізації недостатньо самих проповідей любові і співчуття, милосердя і поваги. Потрібні ефективні, практично відчутні зусилля щодо забезпечення істинно людських умов існування, доказу тієї благородної істини, що кожна людина цікава, кожна людина дорога.

За своєю природою моральні цінності, з одного боку, прості і ніби самоочевидні. Це, перш за все, шанобливе і доброзичливе ставлення до самого життя з його радощами і тривогами, сподіваннями і розчаруваннями, вірою і сумнівами. Це те, що надає життю осмислений і гідний характер – любов і турбота про благополуччя рідних і близьких, про будинок, рідні місця, це дбайливе ставлення до природи і досягнень культури, до історії свого народу і всього людства. Це свобода і незалежність, борг і відповідальність, доброта і людяність, великодушність і вірність, порядність, честь і гідність, самовідданість, благородство, безкорисливість, дружба і любов ... Однак, з іншого боку, простота і очевидність моральних цінностей завжди виявлялися оманливими, що робило їх предметом найгостріших дискусій і моральних пошуків людства. Практично завжди, крім випадків відвертого цинізму, люди прагнули залучити авторитет моральних цінностей для обґрунтування власної правоти і викриття чужої зловмисності і корисливості. Служіння добру і справедливості оберталося часто протилежною дією, і не було в історії людства злодіяння, яке не прикривалося б міркуваннями морального порядку.

1.3 Структура і специфіка етичного знання

Етика являє собою складний комплекс різних видів етичного знання: загальна теорія моралі, історія етичних вчень, прикладна етика.

В етиці як теоретичній дисципліні поступово стали виділятися два роди проблем. Один рід проблем зв'язаний з нормами, принципами, цінностями, тобто з їх визначенням, аналізом, із проблемами їхнього формування, виховання і т.д. Цими питаннями займається нормативна етика. Саме нормативна етика дає нам специфічне моральне знання, для сприйняття якого важливі як діяльність розуму, так і почуттів, інтуїції, тобто «Діяльності серця», як подібна діяльність визначається в етиці. Це знання часто може не сприйматися чисто розсудливо, тому «освічені» люди можуть виявитися більш дурними в моральному сенсі, ніж «прості», але чуйні серцем люди.

Другий рід проблем в етиці – це власне теоретичні питання про сутність моралі, про її походження, закони розвитку тощо. Даними питаннями займається теоретична, чи дескриптивна, етика. Дана етика

найбільшою мірою наукоподібна, її мова більш наукова, формалізована, ніж у нормативній етиці. Безсумнівно, що ці два різновиди етики діалектично взаємопов'язані.

Поняття «наукова етика» багатозначне – це прагнення людини спиратися у своїй моральній діяльності на більш глибоке, наукове знання дійсності. Однак сама «науковість» в етиці інша, ніж в природних науках. Вона не приймає суворо формалізованої, дедуктивної чи математичної форми, не є і суворо обґрунтованою через досвід. Специфічну наукову етику розробляє неопозитивізм, який вважає, що предметом наукової етики може бути лише мова моралі та етики, а не сама мораль. Подібна етика отримала назву «метаетіки».

Релігійна етика – це етика, яка ґрунтується як на природних, соціальних фактах моралі, так і на одкровенні Богом людині моральних істин. Стверджується, що моральні істини, які доповнені в одкровенні тими, які не можна «відкрити» розумом, як, наприклад, заповідь любові до ворогів своїх чи істина про освячення душі Божою благодаттю і т.п.

Професійна етика є багатозначним поняттям: це певні кодекси поведінки людей при виконанні ними своєї професійної діяльності; це теорія даних кодексів, способи їх обґрунтування. Актуальною є проблема співвідношення професійної етики і загальнолюдської моралі. Не можна підмінити загальнолюдську мораль професійною. Існує тільки одна мораль, яка і постає загальнолюдською, а всі інші специфічні моральні системи є лише її різновидом. Тому коли виникають суперечності між вимогами загальнолюдської моралі і вимогами професійної етики, перевагу слід віддавати загальнолюдським моральним принципам.

Прикладна етика – це сукупність принципів, норм і правил, що виконують практичну функцію навчання людей належної поведінки в конкретних ситуаціях і в певних сферах їх життєдіяльності. До прикладної етики відноситься такий її підвид, як ситуативна етика, в якій розробляються практичні рекомендації стосовно конкретних ситуацій і сфер людської життєдіяльності – як публічних (етика політичних дій), так і інтимних (етика сімейних відносин). Також виділяють етику ділового спілкування, яка виступає в ролі самостійної професійної етики для менеджерів і підприємців, так і в якості елемента етики інших професій (педагога, юриста, інженера).

В цілому можна сказати, що на тривалому історичному шляху етика накопичила багатий матеріал, який має універсальне значення для виховання моральної культури суспільства і особистості. Адже мораль відноситься до загальних умов життєдіяльності суспільства, а моральність є істотною характеристикою людини. Тому вивчення етики необхідно кожній людині, незалежно від роду її діяльності, адже етичні знання формують в людині в першу чергу не спеціальні професійні знання і вміння, а саму особистість.

2 ПОХОДЖЕННЯ І СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОРАЛІ

2.1 Проблема походження і природа моралі

Уже в ранніх формах народної творчості – міфах і легендах, билинах і переказах – можна виявити уявлення людей про добро і зло, про людську долю і її примхи, про призначення людини та її гідність, про сенс життя. Значний внесок у духовні пошуки людства на цьому шляху вносять релігія і мистецтво, які накопичили величезний моральний досвід. Однак тільки в етиці як філософській науці світ моральних цінностей і цілей, мораль в цілому стають предметом особливої уваги.

Не слід, зрозуміло, спрощувати задачу і бачити у вивченні етики засіб «навчання» моралі, бо моральна позиція людини, її моральне обличчя формуються всіма умовами її життя у суспільстві, а зовсім не тільки на уроках етики. Однак саме вивчення етики привертає увагу особистості до питань моралі, прищеплює інтерес до вищих життєвих цінностей, сприяє підвищенню моральної культури людини. Не роблячи автоматично людину добрішою і поряднішою, вона допомагає розвинути моральну самосвідомість особистості, пробудити почуття особистої відповідальності за своє самовдосконалення і вчить творчому ставленню до моральних проблем.

Мораль, як особливий спосіб практично-духовного освоєння дійсності, як оціночно-імперативне бачення перспектив вдосконалення суспільних відносин та їх суб'єкта – людини, моральність, як сукупність практичних форм стосунків між людьми, є найважливішою і найскладнішою сферою взаємовідносин людини і суспільства. Її розумінню, проникненню у найтоншу тканину ціннісних смислів і значень, формуванню моральної культури і вмінню орієнтуватися у світі людських відносин з позицій людяності в значній мірі були спрямовані такі області людської культури, як література, мистецтво, релігія.

У першому наближенні мораль можна визначити як сукупність правил і норм поведінки, якими люди керуються у своєму житті. Ці норми виражають ставлення людей один до одного, колективу, суспільства в цілому. При цьому найважливішу рису морального ставлення становить оцінка суспільних явищ і людської поведінки з точки зору добра і зла, справедливості чи несправедливості. За допомогою моральних оцінок ці відносини і поведінка людей ніби перевіряються на їх відповідність вищим моральним цінностям, морально-ідеального порядку.

До сфери моралі відносять також самі відносини і норми поведінки людей, що отримали стійкий загальнообов'язковий характер і утворюють

громадські звичаї. Не менш важливою для моралі і наявність у людини якостей і схильностей, що роблять її здатною до морального життя, тобто «чеснот». Це такі стійкі риси характеру і ціннісні установки, які відображають наявність у людини потреб у духовних цінностях, внутрішню повагу до морального світопорядку, здатність жити по совісті, поводитися культурно і відповідально.

Звідси можна зробити висновок про те, що до сфери моралі належать досить різноманітні явища: правила і норми поведінки, оцінки і цінності, ідеали, властивості і здібності людського характеру, сама поведінка людей. Завдання осягнення сутності моралі, її природи для свідомого перевлаштування життя на істинних засадах добра, справедливості і людяності завжди займали кращі уми людства. При цьому вони нашоувувалися на той факт, що люди в питаннях моралі, у своїх оцінках, у розумінні добра, боргу, справедливості не могли прийти до спільної думки, виробити єдину систему цінностей для морального життя. Це змушувало одних філософів сумніватися в можливості наукового, дійсного пізнання природи моралі, інших – множити свої зусилля на цьому шляху.

2.2 Структура моралі

Надзвичайна складність і особлива «тонкість» моральної сфери життя зумовили той факт, що в етиці досі відсутнє загальнозначуще визначення моралі, що розкриває всю глибину, багатозначність і всебічність цього поняття. Більшість авторів сходяться на досить загальному, вихідному понятті: мораль є сукупність особливого роду вимог і оцінок. Різновидом цього вихідного визначення є уявлення про мораль як сукупність правил і норм поведінки людини у суспільстві. Природно, що при такому підході до сфери моралі необхідно віднести і саму поведінку за цими правилами, і відносини, які виникають при цьому. Якщо ця поведінка моральна, вона повинна стосуватися області моралі.

Мораль виступає як найбільш розвинена форма соціальної регуляції, як її найвищий ступінь – саморегуляція, яка полягає у свідомому і добровільному дотриманні моральних мотивів і цілей – уявленням про добро і зло, гідність і честь, справедливість і борг, що не обтяжений слідами тиску і примусу, розрахунку або вигоди.

Моральна діяльність – це поняття, яке використовується в етиці для виявлення сенсу, який властивий усім іншим видам діяльності людини. Вона позначає не особливу сферу діяльності, що має предметно-змістовну визначеність і специфіку – наприклад, трудова, наукова, художня, – а суспільну значущість будь-якої діяльності людини. Будь-яка моральна дія включає в себе роботу свідомості – розумові, емоційні, вольові компоненти, але в той же час не зводиться тільки до них, бо передбачає своє опрідмечування, об'єктивацію у реальній дійсності в якості певного результату. Моральні відносини несуть у собі морально ціннісний зміст,

виступають способом детермінації поведінки людини поряд з цінностями моральної свідомості і позаморальними внутрішніми мотивами. Внаслідок цього вони накладають на людину певні обов'язки.

Моральна свідомість розділяє властиві моралі характеристики, і їхній розгляд підпорядковується тим же методологічним принципам, які використовуються при аналізі форм суспільної свідомості. Моральна свідомість породжується потребою у регулюванні суспільних відносин і виконує це своє призначення за допомогою вироблення духовних цінностей, що утворюють в сукупності ідеальну модель належної поведінки і відносин. Тому моральній свідомості притаманні імперативність, владність і оцінювання. Вона вимагає, ставить людині ідеально-належну модель життєустрою і оцінює ступінь відповідності або невідповідності його поведінки цій моделі.

Вищим результатом формування раціонально-теоретичної моральної свідомості є переконання, що визначають форму суб'єктивного прийняття належного. Ігнорування принципів і норм моральної поведінки рано чи пізно неминуче призводить до банкрутства особистості, а якщо воно має масовий вияв, то наслідком є загальна деградація суспільства. Так, нехтування моральними нормами значною частиною суспільства є однією з причин і складовою частиною триваючої кризової ситуації в Україні.

Але мораль не зводиться лише до ідеальних факторів – громадській або індивідуальній свідомості. Вона включає в себе і моральну практику, яка включається в усі види суспільних відносин: виробничі, соціальні, сімейні, політичні та ін. Встановлення цільових меж морально-належного як вищих принципів моральності представлено у змісті категорій моралі. Деякі з них визначають універсальні значення моральності, найбільш загальні вихідні принципи моралі: «благо», «добро», «чеснота», «справедливість», «патріотизм», «щастя», «правда», «любов» та ін. Велика група визначає принципи внутрішнього змісту індивідуальної моральної свідомості. Це поняття «борг», «совість», «честь», «гідність».

2.3 Функціонування моралі як цілісної системи

Виконання свого призначення і функцій в житті людини мораль здійснює за допомогою актуалізації свого змісту і взаємодії її структурних елементів. Розгляд окремих боків моралі, елементів, що утворюють її зміст і структуру, особливостей відображення дійсності, що дозволяє краще уявити і зрозуміти роль моралі в духовному житті, має сенс в теоретичному аналізі. На практиці ж мораль виступає як цілісна система діяльності, в якій органічно поєднуються веління і оцінювання, думка і почуття, воля і дія.

Свій регулятивний вплив мораль здійснює через вироблення ціннісних установок і орієнтації, за допомогою відображення у своїх цінностях суспільно-історичної необхідності. Цей аксіологічний момент

настільки важливий, що сама мораль визначається як імперативно-оцінюючий спосіб освоєння людиною дійсності. Встановлення моральної цінності різних явищ дійсності становить найважливішу функцію моралі, а поняття моральної оцінки тому є вузловим для розуміння специфіки моралі.

Моральні оцінки є досить поширеним явищем у житті людини. Вона сама, не замислюючись над тим, як вона це робить, виносить моральні судження, схвалює або засуджує ті чи інші вчинки оточуючих, суспільні явища, своє власне життя. При цьому моральні оцінки спираються на емоції і почуття, виносяться на інтуїтивному рівні, відображають обмежений індивідуальний життєвий досвід суб'єкта і тому виявляються надзвичайно суб'єктивними, упередженими. Навіть близькі друзі можуть розійтися в думках, добре або погано розповідати батькам про свої взаємини з однолітками, списувати незроблену домашню роботу, відмовитися від спілкування з приятелем, якщо на цьому наполягають старші. Ще більш важкі дилеми постають перед людиною у дорослому житті і на громадській ниві, коли доводиться будувати свої відносини з іншими людьми, з огляду на їхні моральні якості, характер відносин, зміст діяльності, навколо якої ці відносини складаються.

Вся моральна діяльність людини складається з її вчинків, які синтезують у собі зовнішні, матеріально-речові її компоненти, і внутрішні, духовно-особистісні, а також самі мають складну структуру, елементи якої також впливають на їх об'єктивну моральну цінність. Зазвичай буденна моральне свідомість не замислюється при винесенні моральної оцінки того чи іншого вчинку, проте при зіткненні різних оцінок і необхідності їх обґрунтувати, для буденної свідомості починаються непереборні труднощі. Нездатність моральної свідомості обґрунтувати власну моральну оцінку з точки зору її об'єктивності і істинності змушує її погодитися, що моральні оцінки – це справа суб'єктивного смаку, симпатій і антипатій, що, безумовно, знижує їх авторитет і значення у житті людини.

Аналіз функціонування моралі як специфічного регулятора поведінки людини з необхідністю передбачає вивчення питання про свободу людської поведінки, про свободу вибору і самовизначення особистості як суб'єкта своїх дій. Поза вільного і добровільного самовизначення особистості в світі моральних цінностей мораль так само неможлива, як неможлива вона без цих цінностей і вимог. У філософсько-етичній традиції проблеми моральної свободи розглядалися як комплекс питань про можливість і здібності людини бути самостійною, творчою, самодіяльною особистістю, яка несе відповідальність за свою поведінку в умовах її природної і соціальної детермінованості. Відповідальність означає, що людина приймає на себе зобов'язання і готова вільно їх виконувати в міру своїх сил і можливостей. Це відповідь, яку вона дає

перед мораллю, тобто перед своєю совістю і громадськістю, громадською думкою.

Таким чином, функціонування моралі як цілісної системи демонструє її складний характер, розкриває і конкретизує виявлений раніше специфічний характер моральності як сфери духовної культури.

3 ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЕТИКИ

3.1 Формування етичних уявлень в античну епоху

Приставаючи до розгляду античної філософсько-етичної думки, необхідно відзначити, що вона стала одним з виразів грандіозного і небаченого раніше злету в історії світової культури, так званого «грецького чуда». Антична культура на багато століть постала як класичний зразок гармонії людини і суспільства, життя і мистецтва, дійсності і високого людського духу. Давши світові зразок всебічно і гармонійно розвиненої особистості, антична культура продемонструвала моральну силу і доблесть демократичного суспільства, виробила новий життєстверджуючий і оптимістичний погляд на світ і людину.

Головним предметом морально-етичних міркувань в «передфілософії» – міфології, епосі, драматургії і поезії, а також в пошуках перших філософів – Фалеса, Анаксимандра, Анаксимена, Геракліта та інших – є положення людини в швидко змінюваному світі. І якщо спочатку відповідь на цю проблему давалася в традиційному дусі за допомогою міфологічного, космологічного або натурфілософського обґрунтування: жити і чинити потрібно ось так, тому що так влаштований космос, природа, – то в V ст. до н. е. в зв'язку зі значними соціальними змінами відбувається переворот в суспільній свідомості і в філософії. Всі разом це викликало до життя появу софістики – широкого просвітницького руху та філософсько-етичного вчення, що обґрунтовує особисту незалежність людини в питаннях моралі і його пріоритет по відношенню до космосу і взагалі навколишньої дійсності. У додатку до питань моральності позиція софістів стверджувала, що людина сама є критерієм добра і зла, що немає ніякого об'єктивного єдиного для всіх змісту чеснот, що моральні цінності залежать від користі та інтересів людини, та є відносними.

Сократ був вельми стурбований крайнім суб'єктивізмом софістів. Розглядаючи мораль як найглибшу основу людського життя, він висловлює тверде переконання в існуванні загальних визначень моралі, прагне знайти об'єктивні, загальнозначущі характеристики моральних понять. Платон звернувся до ідеальної дійсності і визнавав її за вищу реальність. Суть його етичного ідеалізму полягає у романтичній вірі в силу ідеалу, вірі в ідеальне взагалі як істинно суще буття, прагнення до якого становить головне людське призначення. Саме у вченні про людину і

безсмертя його душі і в навчанні про ідеальну державу і чесноти складових його членів укладена соціально-етична концепція Платона.

Аристотель свідомо відмовився від пояснення моралі, виходячи з різних ідеальних сутностей, і прагнув відшукати її джерело і зміст в реальному світі. При цьому він виходив з уявлення про людину як суспільну, «політичному» істоту, яка тільки в суспільстві знаходить свої суттєві визначення. Етику Епікур вважав головною частиною філософії, прагнучи за допомогою природного пояснення явищ природи і суспільного життя обґрунтувати оптимістичну життєстверджуючу мораль вільної людини, здатної досягти щастя. Він всіляко звеличує цей принцип самодостатності, автаркії, що робить людину незалежною від минулих обставин життя.

Стоїки продовжили традицію Аристотеля щодо поділу філософії на фізику, логіку та етику. Переважну увагу вони приділили саме етиці, висновки якої спираються на їх погляди на природу світобудови і устрій космосу. Моральність вони розглядають як частину універсального космічного процесу, що протікає відповідно до необхідності природи, або, що те ж саме, Бога, Світового Розуму, Фатума, Долі. «Вище благо, – проголошує Сенека, – в здатності зневажати мінливості долі і задовольнятися чеснотою», тобто відчувати радість від усвідомлення власної духовної сили і величі духу. Скептики виступили проти всіх філософських шкіл, які ними розглядаються як догматичні, і проти їх розуміння того, що етичні поняття і моральні цінності мають об'єктивно-істинний зміст, – що існують благо, добро, зло, чеснота самі по собі і що можливо їх однакове розуміння.

В цілому антична етика досить точно окреслила коло питань і проблем моральності, що утворюють предмет етики, продемонструвала різноманіття способів їх постановки і розробки.

3.2 Етична свідомість Середньовіччя

В епоху Середньовіччя виникає суспільна потреба додати до механізму підтримки соціальної стабільності, заснованого на військово-політичному і правовому пригніченні народних мас, ідеологічну їх обробку в дусі чеснот підпорядкування, покори і слухняності. До сили державного примусу необхідно було додати внутрішню готовність і згоду народних мас прийняти земне життя з усією його несправедливістю, жорстокістю і недосконалістю.

Найкраще цим потребам відповідала християнська релігія, що виникла серед найбільш пригноблених і знедолених верств населення Римської імперії – в Палестині, серед зневірених у реальному позбавленні від лиха і страждань людей, пристрасно потребували розради. Тим самим християнство забезпечувало, в кінцевому рахунку, примирення людини з

дійсністю, що відповідало інтересам вищих класів в закріпленні свого панівного становища. Це дозволило християнству стати головною і єдиною духовною силою середньовічної Європи. Християнське вчення знайшло масовий відгук у серцях людей, бо дало просту і ясну відповідь на питання, чому світ такий недосконалий і зіпсований, жорстокий і страшний. Воно також обіцяло радикальне позбавлення від безлічі лиха і зла.

Перехід від Античності до Середньовіччя ознаменувався в етиці переворотом, суть якого полягала у тому, що етика стала релігійною. Тому вся основна проблематика християнського морального вчення – про джерело і природу моралі, про критерії моральності, про призначення і сенс життя людини і його моральний ідеал, про добро і зло – сходиться до Святого Письма. У своїй творчості християнські теологи і філософи (Августин, Фома Аквінський, Еразм Роттердамський, Мартін Лютер та інші) прагнули розкрити і розтлумачити моральний сенс текстів Святого Письма, обґрунтувати моральний, праведний, спосіб життя християнина.

Так виникла патристика – навчання «отців церкви», таких як Тертуліан, Ієронім, Оріген, Афанасій Великий і ін. Вони вели активну полеміку з раціоналістичною традицією античності і язичництвом і відстоювали релігійний підхід, розробляючи основи універсальної моралі. Основні ідеї патристики висловилися у відомому афоризмі Тертуліана «Вірую, бо безглуздо!», що означав повну відмову від науково-раціоналістичного підходу античності до проблем моралі. Ці ідеї спочатку розвивав Августин Блаженний у роботах «Сповідь», «Про град Божий».

Найважча для будь-якої релігійної етики проблема джерела і природи зла в світі, яка ставить під сумнів або всемогутність, або всеблагість Творця, вирішується в християнстві за рахунок людини. Звичайно, Творець міг створити людину нездатною порушувати його заповіді, але тоді благочестя людини мало чого варто було б, тому що не було б результатом вільного свідомого вибору. Тому всесильний Бог свідомо обмежив свою могутність, наділивши створену людину свободою волі. Він поставив людину на чолі всіх живих істот, дав йому заповіді, щоб той їм вільно слідував.

Християнська етика затвердила, хоча і в відбитому від Бога світлі, цінність кожної людини незалежно від її раси, національності, походження та соціального стану, незалежно навіть від її чеснот. Таким чином, досягнення і гуманістичний пафос християнської етики були історично зумовлені і обмежені своїм часом.

3.3 Етика епохи Відродження

Між Середньовіччям і Новим часом лежить епоха Відродження (XIV–XVI ст.), що знаменувала зародження нових, капіталістичних

суспільних відносин. Потреба в розвитку продуктивних сил дає поштовх до досвідченого пізнання природи, до переорієнтації філософії з теологічних і схоластичних проблем середньовіччя на проблеми пізнання природи і людини, а потреба у вільному від зовнішнього примусу праці породжує нові уявлення про людину, його свободу і гідність. Універсальним вираженням цих суспільних потреб стала гуманістична ідеологія епохи Відродження як перша форма буржуазного освіти і «виправлення» християнської релігії в ході протестантської Реформації в якості першого практичного виступу буржуазії проти феодалізму.

На противагу середньовічному християнському аскетизму з його уявленням про те, що земне життя не має самостійної цінності і є лише підготовкою до вічного, небесного життя, гуманізм відроджує античні погляди на людину як центр світобудови, стверджує його велич і гідність, його право на творчу розумну діяльність, на насолоду і щастя в земному житті. Гуманісти бачили в людині найбільш прекрасне і досконале творіння Бога. На підставі біблійного виразу «за образом і подобою» вони поширювали на людину притаманні Богу творчі здібності, бачили його призначення в пізнанні і перетворенні світу, який прикрасив його своєю працею, у розвитку мистецтва, науки і ремесел.

З іншого боку, середньовічні уявлення про моральний світопорядок, які захищала католицька церква, розхитувала Реформація. Вона обґрунтувала нове розуміння християнської віри як безпосередній особистій зв'язку людини з Богом, обмеживши авторитет і претензії церкви в питаннях віри і моралі. Не висуваючи ніяких ідей щодо переробки суспільства в ту чи іншу сторону, не роблячи ніяких наукових відкриттів і винаходів, Реформація змінила свідомість масової людини, відкрила перед нею нові духовні обрії. Людина одержала волю мислити самостійно, звільнилася від авторитарної опіки церкви, придбала вищу для себе санкцію – релігійну – на те, що тільки власний розум і совість можуть підказати їй, як слід жити. Протестантська етика проповідувала постійну наполегливу працю і вдосконалення професійної майстерності, старанність, скромність і обмеження своїх потреб, що доходять до скнарості, відмову від земних задоволень і неробства. Адже саме це є ознакою того, що людина обрана Богом для порятунку. Головними ж пороками, що неминуче призводять будь-яку людину до смерті, ставали неробство, лінощі, схильність до легкого життя.

Людина Відродження – це яскрава особистість, яка виступає в якості творця свого життя і долі, сама визначає своє місце в світі, а значить, і свої відносини з ним. Епоха Відродження відрізняється також зверненням до соціальної, громадянської тематики, роль якої у моральній культурі суспільстві за часів Середньовіччя була невелика, особливо в порівнянні з релігійною тематикою. Правда, ренесансні уявлення про перспективи суспільного розвитку і соціально-моральні ідеали базувалися на двох

крайнощах. З одного боку – це утопічні ілюзії Т. Кампанелли і Т. Мора, а з іншого – ідеї «сильної держави» Н. Макіавеллі. Таким чином, пробуджуючи і культивуючи інтерес до «внутрішньої людини», його індивідуальної поведінки, епоха Ренесансу ще не ставить питання про сутність, закономірності та принципи моральної регуляції особистості. Незважаючи на це, етика Відродження займає значне місце у світовій духовній культурі. Її досягнення багато в чому визначили успіхи етичних теорій наступного періоду.

Підводячи підсумок, необхідно сказати, що одним з головних досягнень Відродження стало повернення до ідей античності про могутність людини. Протестантизм же встановив можливість безпосереднього особистого зв'язку людини з Богом. Таким чином, моральність була спущена з небес на землю, що стало незаперечним прогресом у розвитку етичної думки. Однак для остаточної перемоги нового ладу необхідна була більш радикальна переорієнтація цінностей – з потойбічної моралі на людську, з етики одкровення на земну емпіричну етику. Це сталося в новому історичному періоді, названому Новий час.

4 ЕТИЧНА ДУМКА НОВОГО ЧАСУ ТА СУЧАСНІ ЕТИЧНІ ТЕОРІЇ

4.1 Етичні концепції англійських і французьких філософів XVII–XVIII ст.

Передумовами етики Нового часу (XVII–XIX ст.) були: буржуазні товарно-грошові відносини і формування класу вільних підприємців, що надавало їй буржуазні риси; математичне природознавство, методи якого були перенесені в сферу гуманітарних наук.

Як течія суспільної думки Просвітництво полягало в особливому умонастрої, інтелектуальних схильностях і перевагах. Це, перш за все цілі і ідеали, такі, як свобода, добробут і щастя людей, мир, ненасильство, віротерпимість, а також знамените вільнодумство, критичне ставлення до авторитетів усякого роду, неприйняття догм, в тому числі церковних. Епоха Просвітництва стала найважливішим поворотним пунктом в духовному розвитку Європи, вплинула на всі сфери соціально-політичного і культурного життя. Просвітителі походили з різних класів і станів: аристократії, дворян, духовенства, службовців, представників торгово-промислових кіл. Різноманітними були і умови, в яких вони жили. У кожній країні просвітницький рух мало відбиток національної самобутності.

Особлива роль Англії в історії Європейського Просвітництва полягала, перш за все, в тому, що вона була його батьківщиною і в

багатьох відносинах першопрохідцем. В Англії в XVII–XVIII ст. після революції і громадянських війн згладилися різкі протиріччя у суспільстві. Розвиток парламентаризму призвів до зміцнення правових форм політичної боротьби. Просвітителі виступали за свободу приватної власності. Але в цьому проявився і їх оптимізм, тому що вони бачили в егоїзмі джерело добробуту суспільства. І треба визнати, що віра англійських просвітителів в добродійну силу волі у поєднанні з приватним інтересом значною мірою виправдалася. Протягом XVIII ст. в Англії не було значних соціальних конфліктів.

Родоначальники філософії Нового часу Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс не створили власне етичних систем і не писали спеціальних творів з етики, обмежившись загальними ескізами. Але вони методологічно, а в значній мірі і змістовно визначили новий етап розвитку етики. За зразком природничих наук, моральність починає виводитися з природи людини, в етиці такий підхід називається натуралістичним.

Спостереження за природою людини привели мислителів до постановки наступних питань: а) природа людини є доброї чи злої: Т. Гоббс вважав, що людина від природи зла, «людина людині вовк». Вихідним станом людства була «війна всіх проти всіх», яка була припинена за допомогою розуму. Щоб уникнути самознищення люди уклали суспільний договір, передавши державі функцію приборкання природного злоби індивідів за допомогою закону і сили. Ж. Руссо вважав, що людина від природи добра, але її псує цивілізація, насаджуючи в ньому неприродні потреби і пристрасті, зокрема, прихильність до власності. Природна любов може бути відтворена за допомогою суспільного договору, коли під захистом правової держави люди зможуть дозволити собі слідувати своїй природі.

Моральна природа людини є розумною або чуттєвою: Р. Декарт і Б. Спіноза, слідуючи раціоналістичної традиції, вважали, що людина в моралі підпорядковується розуму, від ступеня досконалості останнього залежить моральний розвиток людини; Д. Юм, А. Сміт ставилися до сенсуалістичної традиції в етиці і дотримувалися погляду, що в основі моральної поведінки є моральні почуття: доброзичливість, симпатія, взаємність. І. Бентам виходить за рамки суб'єктивної етики морального почуття тим, що основою етики він вважає принцип користі, що йде корінням в природну здатність людини прагнути до задоволень і уникати страждань. Етичний утилітаризм містить у собі протиріччя, оскільки неутілітарність (безкорисливість) становить специфічну ознаку моралі. Він неминуче розвивається в напрямку догматизму, позбавленого безпосередньо-дослідної достовірності.

Етика Нового часу обґрунтувала самоцінність людської особистості (під якою розумівся переважно буржуазний індивід), автономію її моральної поведінки. При цьому виявилася проблема: як поєднати егоїзм автономного індивіда з вимогами суспільної моралі.

4.2 Розвиток етики в рамках німецької класичної філософії

Німецька класична філософія є кульмінацією розвитку європейського раціоналізму Нового часу. Від вивчення зовнішнього світу – надприродного (Бог) і природного (Природа) – розум перейшов до аналізу власної внутрішньої структури, зайнявшись етико-філософською рефлексією. Вперше були зроблені спроби обґрунтувати автономне існування моралі як самодостатнього принципу, що не залежить від соціального середовища і життєвого досвіду особистості. Завдання виявлення специфіки моралі, її внутрішніх механізмів і мотивів функціонування і незвідність моралі до інших аспектів суспільного буття людини випала на долю німецької класичної філософії.

Її основоположник І. Кант значне місце у своїй філософії приділив етичним міркуванням. Він вважав, що філософія здатна вказати людині його місце в світі і навчити, яким треба бути, щоб бути людиною. Заслугою І. Канта є створення теорії моралі, визначення її специфіки в порівнянні з іншими соціальними і духовними явищами. Кант виступив проти натуралізму: мораль не випливає з природи людини, мораль ставиться йому в обов'язок, головне її поняття – борг. Але як можливо, щоб людина, яка за своєю природою слідує схильностям і прагне до щастя, виконувала обов'язок? Для відповіді на це питання Кант скористався своєю філософською конструкцією, згідно з якою буття розділяється на два шари: «речі-для-нас» і «речі-в-собі».

Людина як «речі-для-нас», тобто в сфері явищ, виглядає, як звичайна істота, що прагне до щастя. При цьому вона не вільна, пов'язана обставинами і здійснює вчинки легальні, але не моральні. До легальних відносяться: правові вчинки, що здійснюються зі страху перед законним покаранням; доцільні вчинки, що здійснюються з прагнення до користі; пристойні вчинки, що здійснюються з поваги до громадської думки. Всі легальні вчинки відбуваються не заради них самих, а заради чогось іншого, до чого вони ведуть, вони не самоцінні. Людина як «речі-в-собі», тобто по суті своїй, вільна для здійснення власне моральних вчинків. Адже вільний той, хто живе по закону, породженому власною сутністю.

Єдиний і безумовний закон боргу, вкорінений у чистому практичному розумі, Кант назвав категоричним імперативом (категоричною вимогою). У переказі він говорить: роби так, щоб твої мотиви могли стати принципом загального законодавства, тобто моральні ті спонукання, які могли б стати загальною нормою. Таким чином, здійснюючи моральний вибір, ми вибираємо цим і долю людства. Моральний закон, згідно Канту, має пріоритет перед усіма іншими видами норм, в тому числі перед релігійними. Є Бог чи ні (а це за Кантом неможливо довести і незаперечно), це в моралі нічого не змінює. Мораль

не впливає з релігії. Проте сама релігія впливає з моралі, адже в моралі ми поведимося так, ніби є Бог, який гарантує істинність моральних правил і відплата за їх виконання. А оскільки фактично спостерігається наслідок (мораль), значить, є і причина цього (Бог). Такий моральний доказ буття Бога, висунутий І. Кантом.

Гегель намагається зняти дуалізм, пронизливий етику Канта. Прагнучи обґрунтувати мораль не тільки як суб'єктивний принцип повинності, але і як об'єктивний стан, він виходить з того, що індивід відокремлюється як особистість, стверджує свою суб'єктивність тільки у суспільстві, державі. Філософія Гегеля фактично усуває етику в традиційному значенні. Він виходить з перспективи, коли моральність збігається з державою, дух стає для себе в законах і інститутах. Проблематичним виявляється питання про межі індивідуальної відповідальної поведінки. Гегель відстоював ідею поступального розвитку людства і принципу історизму. Всю історію людства він розглядав як єдиний процес, в якому кожна епоха займає особливе місце і впливає на подальший розвиток. Етика, що стоїть на соціально-історичних позиціях, покликана не конструювати, винаходити «належне», «ідеал», «цінності», «призначення і сенс життя», а виводити їх зміст з аналізу суспільно-історичного процесу.

Особливе місце в німецькій класичній філософії займає етика Л. Фейєрбаха, який перетворив, за його власними словами, людину в єдиний універсальний і вищий предмет філософії. Людина для Фейєрбаха – втілення єдності матеріального і духовного, поза конкретно-історичних умов його існування. Антропологізм філософа особливо яскраво проявився в створеній ним «нової релігії любові», головним принципом якої він проголосив віру не в Бога, а в Людини як Бога для людини.

4.3 Підходи до вирішення моральних проблем у другій половині XIX ст.

19 століття стало часом суворих випробувань філософських доктрин, світоглядних і моральних принципів і самих соціальних систем на їх істинність і людяність. В цілому ця епоха стала часом перелому, що знаменувала собою кінець класичної і становлення нової, сучасної філософії та етики. Це виразилося у відході від основних принципів і установок, характерних для всієї класичної етики, або їх переосмисленні в світлі нових реалій, в появі величезної кількості навчань і шкіл, в зміні самих способів і підходів до традиційних проблем.

В етиці XIX століття можна виділити дві традиції в трактуванні етичних проблем:

I. Соціологізм, який розуміє мораль як переважно соціальне явище, породжене суспільними відносинами. Прикладом такого підходу до моральних явищ може служити вчення К. Маркса. Згідно німецького філософа, основою суспільного життя є суспільне виробництво, спосіб якого визначає відносини власності, на основі яких складаються всі інші суспільні відносини, у тому числі моральні. А оскільки продуктивні сили і виробничі відносини історично змінюються, то і мораль не вічна, а історично і класово відносна. Способом зміни моральних відносин в соціумі вважалось революційна зміна відносин власності.

К. Маркс і Ф. Енгельс стверджували первинність матерії і розробили концепцію історичного матеріалізму, згідно з якою історія людства постає як зміна формацій (способів виробництва) і боротьба класів. Їх вчення, що отримало подальший розвиток, увійшло в історію під назвою марксизм. Мораль в підсумку була прив'язана до завдань класової боротьби пролетаріату, до революційної стратегії і тактиці, що отримало найбільш послідовне вираження в роботах В. І. Леніна «Завдання спілок молоді» та Л. Д. Троцького «Їх мораль і наша». Етика в її традиційному значенні позбавлялася свого предмета; В.І. Ленін погоджувався з твердженням, що «в марксизмі від початку до кінця немає ні грама етики».

II. Ірраціоналізм, представлений, зокрема, «філософією життя», виходить з того, що стихія життя не підвладна людині та її розуму, але саме вона є первинною основою буття. У творі «Мир як воля і уявлення» німецький філософ А. Шопенгауер позначив свою вихідну позицію в голові. Світова воля-до-життя проявляється в людині як ненаситні бажання, а це неминуче веде до страждання. Люди повинні бути нещасні, і вони нещасні. У такій ситуації можливі дві лінії поведінки: деякі люди прагнуть подолати своє страждання шляхом споглядання чужого, вони люто вгризаються в життя, сподіваючись все-таки задовольнити свої бажання, від чого їх воля-до-життя зростає і страждання поновлюються на вищому рівні; в інших же людей народжується співчуття спочатку до себе, а потім і до інших; в цьому співчутті – основа моральності.

У трактуванні іншого німецького філософа – Ф. Ніцше – життя не мучить людини, а дає йому первісну радість буття. В людях життєва міць проявляється як ненаситна воля-до-влади (не тільки політичної, але влади в широкому усе поглинаючому сенсі). З цієї позиції Ніцше піддав критиці всю традиційну мораль (християнську і буржуазну): вона виступає обмежувачем для волі-до-влади, є формою слабкості і породжена людьми гіршого гатунку. Для доказу висунутої тези Ніцше досліджує походження моралі і знаходить, що спочатку моральним називалося все те, що виходило від вищих, сильних, благородних станів, а аморальним називалося все плебейське. Згодом християнство і цивілізація спотворили природний порядок речей, насадили «мораль послуху», що призвело людство до занепаду. Ця «мораль слабких» повинна бути відкинута і її місце зайняти аристократична мораль надлюдини. Мораль в її історично

сформованому вигляді, вважає він, вбиває волю до розвитку, творчості, вдосконалення, стала суцільною маскою.

Він одним з перших вловив кризові явища в західноєвропейській культурі, констатувавши, що вона «прямує до катастрофи». На думку філософа, слід звільнитися від моралі і, перш за все, від колективістських її елементів, породжених раціональним началом. Звільнена від громадського впливу і моралі надлюдина – ідеал Ніцше. Таким чином, дана концепція відстоює принципи індивідуалізму, свободи особистості, як основних цінностей цивілізованого суспільства.

Засновниками еволюційної етики були Спенсер і Кропоткін. Перший з них розглядав суспільне життя і моральність з точки зору дії законів органічного життя і процесів її еволюції. Він вважав, що людина, як і всі тваринні організми, пристосовується до середовища і її дії спрямовані на задоволення своїх потреб, а тим самим до задоволення потреб усього суспільства і його органічної еволюції. Громадську еволюцію він представляв як тривалий і поступовий процес пристосування біологічної природи людини до природного і соціального середовища, в ході якого відбувається виживання найбільш здібних людей, за рахунок чого вдосконалюється і все суспільство. Критерієм поведінки людини є задоволення нею своїх потреб і приємне життя в своє задоволення, а оскільки це можливо тільки в благополучному, стабільному суспільстві, то справді етичною поведінкою є така, що веде до стану суспільної гармонії і солідарності між членами суспільства.

4.4 Тенденції і напрями розвитку етичної думки ХХ ст.

Етику ХХ століття можна назвати інтелектуальною реакцією на соціальні катастрофи, що відбулися в цьому столітті. Дві світові війни і регіональні конфлікти, тоталітарні режими і тероризм спонукають задуматися про саму можливість етики в світі, настільки відверто чужому добра.

Екзистенціалізм («Філософія існування») висунув теоретичну тезу: існування передує сутності. Стосовно до буття людини це означає, що існування людини не є розгорткою якоїсь її передзаданої суті; навпаки, людина в ході свого існування знаходить сутність, яка ніколи не буває завершеною. Для Альбера Камю, французького письменника і філософа, вихідною стала тема абсурдності людського буття, всебічно розглянута в есе «Міф про Сізіфа». Абсурдні катастрофи цього світу, але не менш абсурдне наше повсякденне, буденне існування. За таких обставин людина закономірно повинна задатися питанням про те, чи не слід накласти на себе руки. Відповідь Камю на це питання негативна: самогубство тільки збільшує абсурдність того, що відбувається. Наше становище в світі

подібно положенню Сізіфа, що катає важкий камінь життя без надії коли-небудь досягти результату. Доля людини, як і Сізіфа, трагічна, він повинен етично мужньо її прийняти і всупереч усьому особисто наполягати на тому, що моральні цінності (зокрема, сенс життя) можливі.

Ж. П. Сартр вважав, що людина в принципі веде несправжнє існування, вона «закинута в світ», чужий їй потаємним сподіванням. В дійсному світі справжність існування людина знаходить лише, здійснюючи вибір. Однак все традиційні опори морального вибору (сім'я, релігія, суспільство) втратили своє значення, індивід виявився «кинутим в свободу». Саме «граничні ситуації» (ситуації на межі життя і смерті) найбільш ясно виявляють наше справжнє «я». Вибір в них відбувається абсолютно індивідуально, на свій страх і ризик, без гарантій морального схвалення. Абсолютно вільна людина несе всю відповідальність за свої вчинки і їх наслідки. Здійснюючи вчинки, обрані в якості моральних, людина не може сподіватися на успіх, і все-таки повинна їх здійснювати, щоб знайти справжність існування.

Будь-яка етика вважає відмову від насильства необхідною, специфіка «етики ненасильства» в ХХ столітті в тому, що це не тільки теорія, а й соціальна практика. Оскільки насильство породжує насильство, воно є явно неефективним методом вирішення яких би то не було проблем. Ненасильство – це не пасивність, а особливі ненасильницькі дії (сидячі страйки, марші, голодування, поширення листівок і виступи в ЗМІ для популяризації своєї позиції – прихильники ненасильства виробили десятки подібних методів). Мотивом ненасильства є любов до ворогів і віра в їх кращі моральні якості. Ворогів слід переконати в неправоті, неефективності і аморальності силових методів і досягти з ними компромісу. «Етика ненасильства» вважає мораль не слабкістю, а силою людини, здатністю досягати цілей.

Деякі погляди Ніцше отримали розвиток в концепції його співвітчизника О. Шпенглера. Найбільш відома праця філософа з вельми симптоматичною назвою «Занепад Європи» побачив світ у 1918 р. Від Шпенглера ведеться відлік розвитку песимістичного погляду на майбутнє західної культури. У його роботі обґрунтовується теза про вмирання західноєвропейської цивілізації як результату перемоги техніки над духовністю. При цьому він розрізняє поняття культури і цивілізації.

Постмодерна філософія з її відмовою від логоцентризму і деконструкцією класичних і модерністських філософських настроїв руйнує традиційний просвітницько-нормативний імідж етики як науки абстрактних моральних принципів і загальних цінностей. Разом з тим у відмові від логоцентризму простежується затвердження початку: в руслі властивого постмодернізму пафосу одининості, відкритості, ситуативності передбачається подальше злиття етики з живим моральним досвідом в окремому індивідуальному прояві, що може зробити її плюралістичною, багатоликою і особистісною.

5 ПРЕДМЕТ І СПЕЦИФІКА ЕСТЕТИКИ ЯК ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ

5.1 Предмет і проблемне поле естетики

Естетика – філософська наука про сутність загальнолюдських цінностей, їх народження, буття, сприйняття і оцінку, про найбільш загальні принципи естетичного освоєння світу в процесі будь-якої діяльності людини, і перш за все в мистецтві, про природу естетичного і його різноманітності в дійсності і в мистецтві, про сутність і закони творчості, про сприйняття, функціонування і розвиток мистецтва.

Предмет естетики – весь світ в його естетичному багатстві, що розглядається з точки зору загальнолюдської значущості (естетичної цінності) його явищ. Різноманіття використання слова «естетика» – свідчення широти змісту цього поняття, тривалого історичного шляху, в ході якого виникали різні його смисли. При всій відмінності вживань на повсякденному і професійному рівні («естетика інтер'єру», «естетика вистави») дане поняття означає єдиний принцип, узагальнюючу чуттєво-виразну якість як творів мистецтва, так і предметів повсякденного вжитку, феноменів природи.

Сам термін ввів в обіг в сер. 18 в. німецький філософ-просвітител Н. Баумгартен, проте історія естетики як світової науки сягає своїм корінням у сиву давнину, до стародавніх міфологічних текстів. Він виділяв три сфери духовного світу людини: розум, волю, почуття. Перші дві сфери здавна вивчалися логікою й етикою. Баумгартен зрівняв у правах вчення про почуття і назвав його естетикою. Він започаткував традицію зведення чуттєвого сприйняття до характеристики двох явищ – прекрасного і мистецтва як сфери найвищого прояву краси. Але мистецтво і прекрасне

здавна були предметом вивчення філософів. Саме тому естетиці не два з половиною століття, а два з половиною тисячоліття.

Цілісне сприйняття світу, сила уяви – універсальна здатність, що відрізняє людину від тварини. Вона властива людині так само, як і інша універсальна здатність – мислення в поняттях. Ці дві універсальні здібності людини тісно пов'язані і одна без іншої не існують. Мислення в образах, творча уява може бути притаманне людині від початку або виховане. Прості форми цієї здатності формуються в індивіда цілком стихійно, природно. Вищі форми цієї здатності (сприймати світ у формах розвиненою людської чуттєвості) представлені в мистецтві.

У різні епохи мислителі і філософи по-різному уявляли собі основне питання естетики. Естетика:

- була частиною філософії і служила задля створення картини світу в цілому для грецьких натурфілософів і піфагорійців;

- зачіпала проблеми поетики, філософські питання природи краси і мистецтва та ставила завдання узагальнення його досвіду для Аристотеля;

- приєднувала до цього кола проблем питання державного контролю над мистецтвом і ролі останнього у вихованні людини у Платона;

- близько стикалася з етикою у Сократа;

- виявлялася одним з розділів богослов'я, який прагне за допомогою мистецтва націлювати людину на служіння богу в епоху Тертулліана і Фоми Аквінського;

- розглядала співвідношення природи і художньої діяльності у Леонардо да Вінчі;

- прагнула формувати норми мистецтва в поглядах Буало;

- займалася вивченням особливостей чуттєвого пізнання світу в мистецтві на думку Баумгартена;

- обмежувала свій предмет до «великого царства прекрасного», суворіше кажучи, до «мистецтва та до того ж не всякого, а саме витонченого мистецтва» у Гегеля;

- своє завдання вбачала у визначенні місця мистецтва в загальній системі світового духу; то розширюючи свої рамки до розгляду всього різноманіття естетичного ставлення людини до дійсності для Чернишевського;

- ставила своїм завданням теоретичне обґрунтування певного напрямку в мистецтві: романтизму для Новалиса, реалізму у Белінського, Добролюбова, Чернишевського, теоретичної фіксації художньої практики (в неопозитивізмі);

- марксистська естетика теоретично осмислила естетичні аспекти освоєння світу у всіх сферах практичної діяльності людини, в тому числі і в власне мистецькій сфері, де її завданням стала активізація соціальної значущості мистецтва на основі усвідомлення його природи;

- сучасна естетика узагальнює світовий художній досвід.

5.2 Форми естетичної діяльності. Мистецтво як найвища форма естетичної діяльності

Естетична діяльність людини полягає в загальнолюдських аспектах освоєння світу. Мистецтво є найвищою формою естетичної діяльності. Мистецтво існує і розвивається як система взаємопов'язаних між собою видів, різноманіття яких обумовлено багатогранністю самого (реального світу, що відображається в процесі художньої творчості).

Види мистецтва – це історично сформовані форми творчої діяльності, що мають здатність художньої реалізації життєвого змісту і розрізняються за способами її матеріального втілення (слово в літературі, звук в музиці, пластичні і колористичні матеріали в образотворчому мистецтві і т. д.).

Архітектура – монументальний вид мистецтва, метою якого є створення споруд і будівель, необхідних для життя і діяльності людства, що відповідають утилітарним і духовним потребам людей.

Графіка – це, перш за все малюнок і художні друковані твори (гравюра, літографія). Вона заснована на можливостях створення виразної художньої форми шляхом використання різних за забарвленням ліній, штрихів і плям, що наносяться на поверхню аркуша. Графіка передувала живопису.

Живопис – площинне образотворче мистецтво, специфіка якого полягає в поданні за допомогою фарб, нанесених на поверхню зображення реального світу, перетворених творчою уявою художника.

Скульптура – просторово-образотворче мистецтво, що освоює світ в пластичних образах. Основними матеріалами, які застосовуються в скульптурі, є камінь, бронза, мармур, дерево. На сучасному етапі розвитку суспільства, техногенного прогресу розширилася кількість матеріалів, які використовуються для створення скульптури: сталь, пластик, бетон та інші.

Декоративно-прикладне мистецтво – вид творчої діяльності зі створення предметів побуту, призначених для задоволення утилітарних і художньо-естетичних потреб людей. Декоративно-прикладне мистецтво має національний характер.

Література – вид мистецтва, в якому матеріальним носієм образності є слово. У сферу літератури входять природні і суспільні явища, різні соціальні катаклізми, духовне життя особистості, її почуття. Специфіка літератури у тому, що це явище історичне, всі елементи і складові частини літературного твору і літературного процесу, всі особливості літератури знаходяться в постійній зміні.

Музика – вид мистецтва, в якому засобом втілення художніх образів слугують певним чином організовані музичні звуки. Прийнято поділяти музику на світську і духовну. Основна область духовної музики – культова.

Хореографія – вид мистецтва, матеріалом якого є рух і пози людського тіла, поетично осмислені, організовані у часі і просторі, що становлять художню систему. Танець взаємодіє з музикою, разом з нею утворюючи музично-хореографічний образ. У цьому союзі кожен компонент залежить від іншого: музика диктує танцю власні закономірності і одночасно відчуває вплив з боку танцю. У ряді випадків танець може виконуватися без музики – у супроводі ударів, вистукування каблуками і т. п.

Театр – вид мистецтва, який художньо освоює світ через драматичну дію, що здійснюється творчим колективом. Основа театру – драматургія. Синтетичність театрального мистецтва визначає його колективний характер: у виставі об'єднуються творчі зусилля драматурга, режисера, художника, композитора, хореографа, актора.

Світлина – мистецтво, що відтворює на площині, за допомогою ліній і тіней, найдосконалішим чином і без можливостей помилки, контур і форму переданого нею предмета. Фотографія дає образ художньо виразний і з достовірністю вступаємо в застиглому зображенні істотний момент дійсності.

Кіно – мистецтво відтворення на екрані зображених на плівку рухомих зображень, що створюють враження живої дійсності. Кіно винахід ХХ ст. Кіно передає динаміку епохи; працюючи часом як засобом виразності, кіно здатне передати зміну різних подій в їх внутрішній логіці.

5.3 Статус категорій естетики. Універсальний характер категорії прекрасного

Категорії – найбільш загальні і фундаментальні поняття, що відображають істотні, загальні властивості і відносини явищ дійсності і пізнання і є результатом логічного узагальнення емпіричного (заснованого на досвіді) матеріалу. Феноменологічний ряд, представлений системою основних естетичних категорій: прекрасне, потворне, піднесене, низьке, трагічне, комічне. Вони відображають найбільш істотні сторони естетичної діяльності людини, естетичного пізнання і оцінки дійсності.

Прекрасне – естетична категорія, яка характеризує явища, які мають вищу естетичну цінність, і що втілює уявлення про позитивну досконалість і гармонію. Сучасна естетика розглядає категорію прекрасного як одне з найбільш загальних естетичних понять, у якому не тільки фіксуються реальні властивості предметів і явищ дійсності і виражається ставлення до них, а й втілюються уявлення про досконалість. У категорії прекрасного міститься позитивна оцінка предметів і явищ, властивостей, сторін,

процесів реальної природної і соціальної дійсності з позицій найвищого ступеня краси.

Потворне – естетична категорія, яка розкриває уявлення людей про недосконалість, яка виявляється в зовнішніх якостях об'єктів і виявляє дисгармонію в різних областях дійсності. В історії естетики потворне традиційно розглядалося як категорія, яка співвідноситься з прекрасним, уявлялося як антипод прекрасного, як заперечення краси, як щось, протилежне і протистоїть прекрасного, позбавлене цілісності.

Піднесене – категорія естетики, яка відображає сукупність природних, соціальних і художніх явищ, виняткових за своїми якісно-кількісними характеристиками і які виступають завдяки цьому джерелом глибокого естетичного переживання. Категорія піднесеного характеризує естетичну цінність предметів і явищ, які мають особливу позитивну значущість, але в силу своєї колосальної потужності поки не можуть бути освоєні суспільством і особистістю. У природі піднесені, наприклад, безмежні простори неба і моря, громади гір, величні річки і водоспади, грандіозні явища природи – буря, гроза, смерч, виверження вулкана тощо

Нице – естетична категорія, яка характеризує гранично негативні явища дійсності і властивості суспільного і індивідуального життя, пов'язані з проявом дисгармонії і супроводжуються при сприйнятті переживанням почуття відрази чи презирства. Нице безпосередньо межує з естетичними категоріями потворного і комічного. Ці суміжні, пересічні категорії знаходять художнє відображення і оцінку в цілому ряді жанрів мистецтва (комедія, памфлет, епіграма, фарс, пародія, карикатура і ін.).

Трагічне – естетична категорія, яка характеризує напружене переживання конфлікту, пов'язане з духовним подоланням, перевтіленням (катарсисом), стражданнями або афектами героя. Трагічне передбачає не пасивне страждання людини під вагою ворожих йому сил, а його вільну, активну діяльність, повстання проти долі, обставин і боротьбу з ними. У трагічному людина розкривається в переломний, напружений момент свого існування.

Комічне – естетична категорія, яка відображає ступінь невідповідності між реальністю і ідеалом, суцим і належним і представляє в емоційній формі протиріччя суспільного життя і недоліки людей. Категорія комічного відображає життєві явища, які характеризуються внутрішньою суперечливістю, невідповідністю між тим, чим вони є по суті, і тим, як вони виглядають. Комічне є специфічною формою розкриття і оцінки суспільних протиріч, емоційно насиченою формою їх критики.

6 ЕСТЕТИЧНІ ТЕОРІЇ І ПРИНЦИПИ МИСТЕЦТВА АНТИЧНОСТІ

6.1 Досягнення і характерні риси мистецтва Стародавньої Греції

Культури Давньої Греції і Давнього Риму при всій своєрідності кожної мають ряд спільних рис і мають загальну назву – Антична культура. Поняття «античність» з'явилося в епоху Відродження, коли італійські гуманісти ввели термін «античний» (від лат. – стародавній) для визначення греко-римської культури, найдавнішої з відомих в той час. Неповторна антична культура стала основою європейської культури.

До VI ст. оформляється архітектурний ордер в його доричному (суворий, великоваговий стиль і сувора, геометрично правильна капітель колони) і іонічному варіантах (більш пишній, колона поряд з чисто функціональним несе і декоративне навантаження, для неї характерні капітель з завитками-волютами, більш складний цоколь, сама вона набагато витонченіша за доричну колону).

Особливе місце в історії античної архітектури займає комплекс споруд на Афіньському Акрополі. Зруйнований персами у 480 г. до н. е., він заново відбудовується протягом усього V ст. до н. е. під загальним художнім наглядом скульптора Фідія. Ансамбль Акрополя вважається вершиною давньогрецької архітектури, символом епохи найвищого розквіту і могутності Афін. Він включав ряд споруд – пропілеї (парадні ворота), храм Ніки Аптерос (Безкрилої Перемоги). Тут же височів і головний храм Афін – Парфенон. Недалеко від Парфенона був побудований інший чудовий храм – Ерехтейон з відомим портиком каріатид. Грецька архітектура цього періоду, розвиваючи досягнення попереднього століття, має низку особливостей. Все більшого значення в ній набувають декоративні початки, набагато частіше за інших зустрічається тепер найскладніший і вишуканий з грецьких архітектурних стилів – коринфський. Велика увага приділяється будівництву театрів, для зведення яких тепер використовується міцний матеріал – камінь.

В епоху еллінізму виникає безліч нових міст, будівництво яких, а також перепланування старих здійснюються за певною системою: місто оточене масивними стінами, в межах яких розташовувалися вулиці, що обмежували правильні прямокутні квартали. У столицях елліністичних держав зводяться палацові споруди. Стіни будівель часто прикрашаються розписами. Широко використовуються мозаїчні покриття внутрішніх двориків, підлог в парадних приміщеннях. Стіни будівель часто прикрашаються розписами. У період еллінізму з'являються і такі специфічні споруди, як знаменитий Фароський маяк в Олександрії, Вежа вітрів в Афінах.

Літературна творчість здавна існувало в Греції в усній формі. В літературі епохи архаїки провідна роль поступово переходить від епосу до ліричної поезії. У центрі лірики Сафо (610–580 р. до н. е.) – теми любові,

ніжного спілкування подруг, дівочої краси. До VI ст. до н. е. як особливий жанр грецької літератури оформлюється байка, яку традиційно пов'язують з ім'ям напівлегендарного Езопа. У літературі V ст. до н. е. основними жанрами стали трагедія і комедія. Творцем класичної грецької трагедії є Есхіл. Софокл показував боротьбу вільної людської волі проти несправедливості сліпого року. Ще древні «батьком історії» називали Геродота, він прекрасно написав – «Історію», основним сюжетом якої були греко-перські війни. Найбільший історик – Фукидід в своїй «Історії Пелопоннеської війни» вперше застосував науково-критичний метод.

6.2 Формування естетичного знання як складової частини давньогрецької філософії

Історично першою формою осмислення дійсності, як відомо, є міф. Виступаючи синкретичною системою духовної культури, він включав в себе елементи моральності, релігії, мистецтва. Як правило, міф мав образний характер, мав свій інтерпретаційний матеріал. Будучи, по суті, мистецтвом, міф завжди виступав як зорове опредмечування, виражене в переказах, письмових і музичних джерелах, слугував джерелом переосмислення в процесі розвитку художньої культури. Першими, хто зробив спробу сполучити міфологічне і раціональне сприйняття, були античні поети і мислителі. Уже в ранній грецькій літературі, а саме в епоху Гомера і Гесіода, починають оформлятися естетичні такі терміни і поняття, як «прекрасне», «краса», «гармонія», «міра» і т. д. Грецький епос як раз і виступає тим джерелом, з якого починалася антична естетика. У Гомера краса була божеством і головними художниками були боги. Боги не тільки були космічними принципами, що лежать в основі космосу як твору мистецтва, але такими були вони і для людської творчості. Краса мислилася Гомером у вигляді найтоншої, прозорої, світлоносної матерії, у вигляді живого потоку.

В епоху архаїки найбільш розвиненою областю Греції була Іонія (західне узбережжя Малої Азії), саме там виникла перша філософська система античності – натурфілософія. Її представники сприймали світ як єдине матеріальне ціле, намагалися осмислити його закономірності – Фалес, Анаксимен, Анаксимандр, Піфагор. Піфагор прийшов до переконання, що все у світі визначається числами або відносинами чисел. Геракліт учив про ієрархію краси. Краса богів, краса людини і краса тварин були твердо встановленими ступенями краси. Їм же була введена важлива естетична категорія – міра. Демокріт став автором найбільш ранніх теоретичних трактатів про мистецтво.

Свого найвищого розквіту антична естетична думка досягла у класичний період, коли були сформовані основні проблеми естетики: про

ставлення естетичної свідомості до дійсності, про природу мистецтва і його місце в житті суспільства, про сутність творчого процесу. Античні мислителі протиставили релігійно-міфологічному світогляду наукове уявлення про світ і його закономірності.

Одним з ранніх давньогрецьких філософів, який вперше зробив спробу фундаментально осмислити естетичні поняття з позиції матеріалізму, був Геракліт Ефеський. Згідно з його теорією, в світі панує сувора закономірність, але в той же час немає нічого постійного, тому що все тече і змінюється; «все відбувається через боротьбу». Виходячи з цих принципів, він аналізував і естетичні категорії. Софісти вчили, що в природі немає ніякого порядку і ніяких законів, а якщо ці закони спостерігаються, то вони чисто емпіричного походження. Мистецтво є наскрізь суб'єктивна діяльність, нічого серйозного в собі не містить. Сократ вчив, що прекрасне те, що розумно, що має сенс. Прекрасне доцільно. Але і потворне теж може бути доцільним.

В епоху кризи поліса жили два видатних античних філософа – Платон і Аристотель, що мали величезний вплив на розвиток як філософії, так і християнської теології. Платон був учнем Сократа, а після смерті вчителя заснував в Афінах власну школу – Академію. На його думку, можна дізнатися істину про те, що відбувається в державі і в природі, причому це знання не особливе у кожної людини, а єдине і загальне для всіх людей. Чим повніше ідеальне втілене в матерії, тобто, чим в речі менше матерії, тим вона для Платона прекрасніше. Учня Платона – Аристотеля – по праву називають енциклопедистом. Дійшли до нас його твори, присвячені найрізноманітнішим наук. Аристотель створив вчення про Розум, яке є першим в античності вченням про самостійну естетичну цінність.

Стоїки оголошували світовий вогонь творчим або художнім початком, який творить весь світ і всю природу і досягає свого найвищого вираження в людині. Людина у стоїків теж художник, методично створює самого ж себе. Краса не є ні корисне, ні шкідливе, але нейтральне. Епікурейці на відміну від стоїків, що засновували внутрішній спокій і непохитність людської особистості на розумі, цю суб'єктивність самозадоволення ставили в залежність від чуттєвих переживань, теж визнаних за природні і природні. Задоволення – це те, що максимально природно, максимально необхідно і є критерієм для всього внутрішнього і зовнішнього життя людини.

6.3 Художні орієнтири давньоримського мистецтва

За переказами, в Римі правили сім царів, причому троє останніх були етрусського походження. При них місто було обнесено кам'яною стіною,

влаштована каналізація, зведений перший цирк для гладіаторських ігор. Від етрусків римляни успадкували ремісничу та будівельну техніку, писемність, так звані римські цифри, способи ворожіння. Запозичені були і вбрання римлян – тога, форма будинку з атрієм – внутрішнім двориком. У IV ст. до н. е., головним чином серед верхніх шарів римського суспільства, починають поширюватися грецька мова, деякі грецькі звичаї, зокрема, гоління бороди і коротка стрижка волосся. В цей же час відбувається заміна старого етрусського алфавіту грецьким. Починаючи з III ст. до н. е. особливо великий вплив на римську релігію почала надавати грецька. Відбувається ототожнення римських богів з грецькими.

Римська архітектура зазнала сильний вплив етруської і особливо грецької архітектури. У своїх спорудах римляни прагнули підкреслити ідею сили, моці, величі, для них характерні монументальність, пишне оздоблення будівель, безліч прикрас, прагнення до суворої симетрії, інтерес до утилітарних сторін архітектури, до створення будівель і споруд для практичних потреб. У II-I ст. до н. е. починають широко застосовуватися бетон, склепінні конструкції. З'являються нові типи будинків, наприклад, базиліки, де відбувалися торгові угоди і чинився суд, амфітеатри, де влаштовувалися гладіаторські бої, цирки, де відбувалися змагання колісниць, терми – складний комплекс, що включав лазневі приміщення, бібліотеки, місця для ігор і прогулянок. Виникає новий тип монументального спорудження – тріумфальна арка. Будуються мости, акведуки.

Завоювання Римом Греції, елліністичних держав супроводжувалося грабунком міст. Поряд з рабами, різними матеріальними цінностями в Рим у величезній кількості ввозилися грецькі статуї і картини. Масове копіювання гальмувало розвиток власне римської скульптури, але в той же час сприяло збереженню грецької, багато творів якої дійшли до нас тільки в римських копіях. Свій внесок у розвиток скульптури внесли і римляни. Ними були створені тип статуї тогатур, зображав оратора в тозі, і бюсти. Рання імперія II ст. н. е. – час розквіту Римської держави, яка перетворюється на величезну імперію.

Література особливого розквіту досягає в правління першого римського імператора Августа. Багатьом з них надавав матеріальну допомогу наблизений Августа – Гай Меценат, чие ім'я стало прозивним. Серед користувалися підтримкою Мецената – чудові поети Вергілій, перу якого належить знаменита поема «Енеїда», і Горацій, поезія якого стала зразком для європейської лірики. Овідій і його «Метаморфози» – поема, в якій викладаються грецькі міфи про перетвореннях богів і героїв.

У I–II ст. н. е. з'являються два найвідоміших римських архітектурних пам'ятника: Колізей – найбільший амфітеатр античного світу, що вмщав близько 50 тисяч глядачів, які спостерігали за цькуванням звірів і гладіаторським боями, і Пантеон (храм в ім'я всіх богів) – найзнаменитіша

антична купольна споруда висотою 43 м. Стіни, стелі та підлоги громадських будівель, а також палаців імператорів і багатих будинків приватних осіб прикрашалися розписом або мозаїкою.

В кінці II ст. н. е. в Римській імперії починається криза, яка в III ст. охоплює всю державу і носить всеосяжний характер. Його найбільш яскравим проявом були часта зміна імператорів, відпадання провінцій, поява в різних частинах імперії самостійних правителів. Характерними ознаками кризи античної культури є низький рівень грамотності, огрубіння звичаїв, песимізм, широке поширення християнства. Християнство виникає на основі поширеної у східних провінціях Римської імперії ідеї очікування месії – рятівника. Особливо слід відзначити, що торжество християнської релігії супроводжувалося загибеллю багатьох пам'яток античної культури. Західна Римська імперія припинила своє існування у 476 р., Коли був позбавлений влади останній імператор. Цей рік традиційно вважається кінцем Стародавнього світу, Античності, початком Середньовіччя.

Багато пам'ятників римської культури збереглися до наших днів. Латина протягом Середньовіччя і Нового часу була мовою усіх освічених людей. До сих пір вона використовується у науковій термінології, особливо в медицині, біології, юриспруденції, а також у природничих і суспільних науках. На основі латинської мови виникла ціла група романських мов, якими говорять народи значної частини Європи. Римська архітектура, яка спиралася на грецькі канони, стала основою європейської архітектури епохи Відродження і Нового часу. Римська культура з її розвиненими уявленнями про доцільність речей і вчинків, про борг людини перед собою і державою залишилася у століттях.

7 ЕСТЕТИКА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ І РЕФОРМАЦІЇ

7.1 Гуманізм як світоглядна основа епохи

Феномен культурного розвитку, названого Відродженням, охопив всі західноєвропейські країни. Основною його рисою стала ідея гуманізму, переоцінка значення індивіда в біосоціальному процесі. Новий світогляд протистояв церковній схоластиці, зароджувалося ринкове господарство. Епоха Відродження заклала основи системи цінностей сучасної західноєвропейської цивілізації, не здійснивши сильного впливу на народи східної цивілізації.

Естетика епохи Відродження, теоретиками якої були Пікодела Мірандола, Л. Б. Альберті, Леонардо да Вінчі і багато інших, характеризується своєю реалістичністю, предметністю, спрямованістю на дійсність, тісним зв'язком з художньою практикою. Затверджені ідеї

гуманізму зробили переворот в світогляді людини. На противагу смиренній особистості, яка живе помислами про Бога, формувався новий образ ідеальної людини – вільної, діяльної, творчої.

У XIV–XV ст. естетичною проблематикою почали займатися не тільки служителі церкви, а й представники світської культури – художники, вчені, політики. Від питань теології вони поступово звернулися до вивчення проблеми людини, тому їх часто називають гуманістами. В їх творчості, що реалізує принцип антропоцентризму, людина в значній мірі замінила собою божественні сутності: художня література звернулася до повсякденних сюжетів, образотворче мистецтво додало релігійним персонажам риси звичайних людей, в наукових трактатах навколишній Всесвіт – «макрокосм» став подібним «мікрокосму» – внутрішньому світу окремої людини.

Слід зазначити, що в епоху Відродження термін «гуманізм» мав дещо інший сенс, ніж той, який зазвичай вкладається в нього сьогодні. Цей термін виник у зв'язку з поняттям «*studia humanitatis*», тобто у зв'язку з вивченням тих дисциплін, які протистояли схоластичній системі освіти і були пов'язані своїми традиціями з античною культурою. В їх число входила граматики, риторика, поетика, історія і моральна філософія (етика). Гуманістами в епоху Відродження називали тих, хто присвячував себе вивченню і викладанню *studia humanitatis*. Цей термін мав не тільки професійний, а й світоглядний зміст: гуманісти були носіями і творцями нової системи знання, в центрі якої стояла проблема людини, його земного призначення.

Головним завданням стало досягнення реальної влади над природою і над самим собою. За допомогою перетворювальної діяльності намагалися створювати нову красу, вдосконалювати навколишній світ. З точки зору естетики гуманізму, природа не протиставлялася Богу, тому в цей час виникає величезний інтерес до виявлення гармонії природних явищ. Особливе значення стало мати художнє втілення краси людини. Новий акцент отримує естетична категорія трагічного через суперечливість культури цієї епохи. Художники прагнули відобразити світ ідеалізовано. Мистецтво набуває соціальної і наукової цінності.

Однак гуманістичний рух ще у XV ст. вийшов за межі Італії і мав потужний вплив на культурний процес в країнах, розташованих на північ від батьківщини Ренесансу. Тому представляється правомірним використовувати термін Північне Відродження, маючи на увазі під ним не тільки чисто географічну характеристику, але і деякі особливості Ренесансу в Англії, Німеччині, Іспанії, Нідерландах, Швейцарії та Франції.

7.2 Досягнення і особливості мистецтва Відродження і Реформації

Спочатку риси Ренесансу виявилися в Італії. Період XIII – початок XIV ст. – Проторенесанс, ознаменований творчістю великого поета Данте Аліг'єрі, зодчого Арнольфо ді Камбіо, скульптора Ніколя Пізано багато в чому підготував ґрунт для мистецтва Відродження. Власне епоху Італійського Відродження умовно поділяють на ряд етапів: – Ранній Ренесанс – з середини XIV – XV ст., – Високий Ренесанс – до другої третини XVI ст., Пізній Ренесанс – друга третина XVI – перша половина XVII ст.

Уже в ранніх творах Данте – циклі сонетів, канцон і балад, об'єднаних у твір «Нове життя» – поет починає дослідити використання італійської мови, доводячи тим самим його життєздатність. Найбільшим шедевром поета, що обезсмертив його ім'я, стала «Божественна комедія», завдяки якій Данте увійшов в історію культури як творець італійської літературної мови. До періоду Раннього Ренесансу відноситься літературна творчість Франческо Петрарки. Петрарка – перший гуманіст, який поставив у центрі своєї творчості не Бога, а людину. Всесвітню популярність отримали сонети Петрарки на життя і смерть мадонни Лаури, що увійшли до збірки «Книга пісень». Учень і послідовником Петрарки був Боккаччо – автор відомої збірки реалістичних новел «Декамерон». Глибоко гуманістичний твір Боккаччо, насичений тонкими спостереженнями, чудовим знанням психології, гумором і оптимізмом, залишається вельми повчальним і сьогодні.

Найбільш відомий скульптор першої половини XV ст. Донателло. Відроджуючи античні традиції, він першим представив у скульптурі оголене тіло, створив класичні форми і види ренесансної скульптури. Його мистецтво відрізняє реалістична манера. Видатний архітектор і скульптор Раннього Відродження Філіпа Брунеллески – один з основоположників архітектури Ренесансу. Йому вдалося відродити основні елементи античної архітектури.

Період Високого Ренесансу був порівняно коротким. Він пов'язаний, перш за все, з іменами трьох геніальних майстрів, титанів Відродження – Леонардо да Вінчі, Рафаеля Санті та Мікеланджело Буонарроті. Характерним фоном зльоту Ренесансу був економічний і політичний занепад Італії. Найбільший представник венеціанської школи – Тіціан. За життя він отримав визнання в Європі. Караваджо є основоположником реалістичного напрямку в європейському живописі XVII ст. Полотна майстра відрізняються простотою композиції, емоційним напруженням, вираженим через контрасти світла і тіні, демократизмом.

Починаючи з XV ст. Нідерланди стають великим центром європейської культури. Швидкий економічний розвиток країни наклали відбиток на характер нідерландської культури. Розвиток гуманістичних ідей відбувався під впливом досить тісних зв'язків з Італією і рядом інших європейських країн і під впливом боротьби за національну незалежність.

Найбільшим представником культури Нідерландів був Еразм Роттердамський. Велику популярність гуманісту приніс сатиричний твір «Похвала дурні», в якому висміювалися забобони, схоластичний світогляд, станове хизування і інші пороки. Ця невелика країна подарувала світовій культурі живописців Яна Ван Ейка, з яким пов'язують нову техніку живопису маслом; Пітера Брейгеля. Нідерланди стали батьківщиною двох самостійних жанрів живопису- натюрморту і пейзажу, розквіт яких був викликаний тим, що Реформація заборонила художникам писати картини на релігійні теми, і їм довелося шукати нові напрямки.

Найбільш чудовими художниками Європи XVII ст. були нідерландці Пітер Пауль Рубенс і Харменс ван Рейн Рембрандт. У творчості Рубенса піднесеність, патетика, бурхливий рух, декоративний блиск колориту невіддільні від чуттєвої краси образів, точних спостережень дійсності. Рубенс писав картини на релігійні і міфологічні сюжети- «Зняття з хреста», «Союз Землі і Води», а також повні життя і чарівності портрети – «Камеристка». Творчість Рембрандта характеризується глибоким психологізмом і винятковою майстерністю живопису, заснованими на ефектах світлотіні. Рембрандт створив близько 60 автопортретів, 100 офортів і більше 1000 малюнків. Писав портрети на релігійні – «Святе сімейство» – і міфологічні – «Даная» – сюжети.

Найбільш видатним представником французького гуманізму був автор сатиричного роману «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле. В основу цього по суті глибоко народного твору лягли вельми поширені в XVI ст. народні книги про велетнів. У ці роки творив видатний мислитель-гуманіст Франції Мішель де Монтень, родоначальник літературної форми-есе. Найбільшим представником Відродження вважається Томас Мор, автор соціально-філософського твору «Утопія», який поклав початок напрямку утопічного соціалізму.

Весь культурно-історичний пласт Реформації є феноменом «прикордонної культури», яка відрізняється творчою активністю, інтелектуальним, політичним і моральним потенціалом.

7.3 Естетичні ідеї ренесансної епохи

Для естетики Відродження характерний примат самостійної краси. Це коло ідей і відповідне йому світовідчуття є принципово новим по відношенню до попереднього йому середньовічного світовідчуття. Перш за все, новизною тут є надзвичайно енергійне висунення примату чуттєвої краси. Навіть теїсти Відродження типу Марсіліо Фічіно або Миколи Кузанського міркують про красу світу і життя майже в дусі пантеїзму, уважно вдивляючись в красу природи і людини, в прекрасні деталі всього космосу». Далі слідує постійне захоплення перед гідністю,

самостійністю і красою самого художника. Спочатку він теж нібито творить справу боже і з волі самого бога. Але ті самі теоретики, що вихваляють слухняність і смиренність художника, розповідають про те, як повинен бути освічений і вихований художник, як багато він повинен розуміти у всіх науках і в філософії, правда, звичайно, і в богослов'ї. Найпершим вчителем художника повинна бути математика, але тепер, на відміну від Античності, математика спрямовується на ретельний вимір оголеного людського тіла; якщо Античність ділила зріст людини на якісь там шість чи сім частин, то художник Альберті з метою досягнення точності в живописі та скульптурі ділить його тепер на 600, а Дюрер згодом – і на 1800 частин.

Середньовічний іконописець мало цікавився реальними пропорціями людського тіла, оскільки тіло було для нього лише носієм духу; гармонія тіла полягала для нього, скоріше, в аскетичному змалюванні, в площинному відображенні на ньому позатілесного світу. Однак «Венера» Джорджоне представляє собою оголене тіло, яке хоча і є створенням божим, але не символізує собою Бога. Тут вже повноцінне, природно гармонійне і прекрасне людське тіло, що вимагає до себе також і специфічного уваги. На першому плані тут знання реальної анатомії. Тому художник є не тільки знавцем всіх наук, але перш за все математики і анатомії.

Для естетики Ренесансу виявляється найбільш значущим не тільки самостійно змінюване людське тіло. Адже це тіло скільки завгодно зображувалося і в античній естетиці, риси цієї людської тілесності можна знайти не тільки в скульптурних формах періоду класики. Тому коли мова заходить про тілесність Відродження, то потрібно сказати, що тут не було ні античного субстанціального розуміння тіла, ні середньовічного тіла як тільки тіні, нікчемної подібності вічного і цілком надтілесної світу.

Естетичне мислення Ренесансу вперше довірилося людському зору як такому, без Античної космології і без Середньовічної теології. В епоху Ренесансу людина вперше стала думати, що реально і суб'єктивно-чуттєво видима їм картина світу і є справжнісінька його картина, що це не вигадка, чи ілюзія, не помилка зору і не умоглядний емпіризм, але те, що ми бачимо своїми очима, – це і є насправді. Вся історія естетики Відродження свідчить про те, що перспективне зміщення і, зокрема, скорочення предметів, видимих на досить великій відстані, можуть бути усвідомлені і оформлені цілком науково. Тут виходить своя власна, і до того ж цілком точна, геометрія. Суб'єктивно вона виходить з чуттєвого сприйняття людини, подібно до того, як примат цього останнього над всякою об'єктивною реальністю аж ніяк не заважав тій чи іншій заломленості цієї реальності в суб'єктивній людській свідомості.

Отже, естетика Відродження не гірше античної проповідує наслідування природі. Однак, вдивляючись в ці теорії наслідування, ми

відразу ж помічаємо, що на першому плані тут не стільки природа, скільки художник. У своєму творі художник хоче розкрити ту красу, яка криється в схованках самої природи. Тому художник тут не тільки не натураліст, але він вважає, що мистецтво навіть вище природи. Спочатку художник на підставі свого власного естетичного смаку відбирає ті чи інші тіла і процеси природи, а вже потім піддає їх числовій обробці.

8 ПРИНЦИПИ МИСТЕЦТВА ПРОСВІТНИЦТВА. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ЕСТЕТИКА

8.1 Ідейні основи епохи Просвітництва

Як течія суспільної думки Просвітництво полягало в особливому умонастрої, інтелектуальних схильностях і перевагах. Це, перш за все цілі і ідеали, такі, як свобода, добробут і щастя людей, мир, ненасильство, віротерпимість, а також знамените вільнодумство, критичне ставлення до авторитетів усякого роду, неприйняття догм, в тому числі церковних. Епоха Просвітництва стала найважливішим поворотним пунктом в духовному розвитку Європи, вплинула на всі сфери соціально-політичного і культурного життя. Розвінчавши політичні і правові норми, естетичні та етичні кодекси старого станового суспільства, просвітителі зробили титанічну роботу над створенням позитивної, зверненої насамперед до людини, незалежно від його соціального статусу, системи цінностей, яка органічно увійшла в кров і плоть західної цивілізації.

Просвітителі походили з різних класів і станів: аристократії, дворян, духовенства, службовців, представників торгово-промислових кіл. Різноманітні були і умови, в яких вони жили. У кожній країні просвітницький рух мав відбиток національної самобутності. У числі відомих представників, які розробляють концептуальну основу бароко, слід виділити Е. Тезуаро і Д. Марино. Ними підкреслювався той факт, що мистецтво відрізняється від логіки науки, тим самим відкидалося попереднє сприйняття мистецтва як науки, заснованого на законах логічного мислення. Надавалося велике значення дотепності як ознаки геніальності, а також метафори, символу, задумом. Головною ідеєю бароко став синтез мистецтв.

Світоглядною основою естетики класицизму були раціоналізм Р. Декарта (картезіанство) і дослідження Н. Буало. Класицисти орієнтувалися на Античні ідеали, шукали гармонію особистого і громадського, наполягали на втіленні в мистецтві ідей патріотизму, почуття обов'язку. Критеріями краси були ясність, достовірність, послідовність, тобто те, що

пізнається розумом. Орієнтація мистецтва класицизму на чітку постановку соціальних проблем, етичний пафос, робило його соціально значущим, що має велике виховне значення.

В епоху Просвітництва проблеми естетики отримали більш глибоку розробку. Впевненість просвітителів у можливості людського розуму проникати в таємниці буття, досягати гармонії індивідуального та суспільного життя затвердила їх віру у мистецтво як інструмент такої гармонії, як засіб перетворення суспільства на нових, справедливих, засадах. Естетичне ставлення до світу стало одним із способів його пізнання. Нормативність естетики Просвітництва була наслідком демократичного характеру його ідеології і знаряддям боротьби з різного роду елітарними і гедоністичними течіями в мистецтві. Впевненість в об'єктивних підставах естетичного судження та інтерес до людини з усім багатством його раціональних і чуттєвих здібностей зумовили постановку питання про виділення естетики у самостійну науку, що і було здійснено німецьким просвітителем А. Баумгартеном. У 1750 р. вийшов у світ його трактат «Естетика», де були викладені основи цієї дисципліни. Один з параграфів говорив: «Естетика (теорія вільних мистецтв, мистецтво прекрасно мислити, мистецтво мислити аналогічно розуму) являє собою науку про чуттєве пізнання».

Великі надії просвітителі покладали на високе виховне значення мистецтва. З цієї точки зору розкривалися основні естетичні поняття: прекрасне, піднесене, гармонія, грація, смак, проблеми сутності та функціонування мистецтва та ін. Просвітителі виступали за свободу приватної власності. Але в цьому проявився і їх оптимізм, тому що вони бачили в егоїзмі джерело добробуту суспільства. І треба визнати, що віра англійських просвітителів в добродійну силу волі у поєднанні з приватним інтересом значною мірою виправдалася. Протягом XVIII ст. в Англії не було значних соціальних конфліктів. Зразком усього доброго і прекрасного для просвітителів була природа. Справжній її культ створять сентименталісти у 60-х рр. XVIII ст., але захоплення природністю, захоплене споглядання нею починається разом із самою епохою Просвітництва. Зримим втіленням «кращих світів» для людей епохи Просвітництва були сади і парки.

8.2 Художні принципи мистецтва XVII–XVIII ст.: бароко і класицизм

Естетика Нового часу пов'язана з початком оформлення нормативних естетичних систем – бароко і класицизму.

Класицизм в образотворчому мистецтві, музиці, літературі – це стиль, заснований на дотриманні принципів античного грецького і

римського мистецтва: раціоналізму, симетрії, цілеспрямованості, стриманості. Склався цей стиль у Франції, відбивши утвердження в цій країні абсолютизму. Художній твір є плодом розуму і логіки, які торжествують або перемагають хаос і плінність життя, яке сприймається почуттями. Для классицистів естетичну цінність має лише непідвладне часу, тобто. неминуще. Найбільш яскравими представниками напряду були в літературі Йоганн Гете, Шиллер, у живопису Жак Давид, в музиці Керубіні, Л. Бетховен.

Була встановлена сувора ієрархія жанрів. Так, у живопису «високими» жанрами визнавалися історичні картини, міфічні, релігійні. До «низьких» відносилися пейзаж, портрет, натюрморт. Така ж підпорядкованість жанрів дотримувалася у літературі. «Високими» вважалися трагедія, епопея, ода, а «низькими»- комедія, сатира, байка. Класицизму були притаманні риси утопізму, ідеалізації та абстрактності, які в період його занепаду посилювалися. У середині ХІХ ст. класицизм переродився в неживий академізм.

Майстри бароко повернулися до кращих зразків Високого Відродження з їх класичною простотою сюжетів і емоцій. У той же час бароко підняло мистецтво минулих епох на новий щабель. Там, де класичний елемент Відродження тяжів до стриманої рівноваги, зберігаючи емоційну дистанцію між твором і глядачем, бароко з неприборканим напором прагнуло захопити і потрясти його душу. Оновлений класицизм став головним у творчості Аннібале Карраччі, чиї плафони в римській галереї Фарнезе натхненні фресками Мікеланджело в Сікстинській капелі, але позбавлені властивого їм похмурого розпалювання пристрастей. Мистецтву бароко був властивий глибокий драматизм, а шляхом поєднання скульптури, архітектури і музики в єдине видовище досягалися разючі ефекти. З особливою силою риси театральної патетики виявляються у величному соборі св. Петра в Римі, і не випадково саме в епоху бароко зародився новий вид мистецтва – опера. Найбільшим і різнобічно обдарованим генієм бароко був прославлений скульптор, блискучий архітектор, живописець і поет Джованні Лоренцо Берніні.

Успіх Реформації в Німеччині сприяв швидкому зростанню національної гуманістичної культури. Особливого розквіту досягло образотворче мистецтво. Одним з видатних його представників, творчість якого певною мірою визначало спрямованість німецького мистецтва і культури протягом тривалого часу, був живописець і майстер гравюри Альбрехт Дюрер. В напружено-експресивних формах, фантастичних образах він втілював очікування всесвітньо-історичних змін – серія гравюр «Апокаліпсис», 1498 р. Його сучасниками були великий майстер реалістичного портрета Ганс Гол'бейн Молодший, художники-гуманісти Грюневальд і Лукас Кранах Старший.

В кінці XVII–XVIII ст. починає складатися та музична мова, на якій потім заговорить вся Європа. Першими були Йоганн Себастьян Бах і Георг Фрідріх Гендель. Бах – великий німецький композитор і органіст, працював у всіх музичних жанрах, крім опери. До сих пір він неперевершений майстер поліфонії. Гендель, як і Бах, використовував біблійні сюжети для своїх творів. Гендель написав понад 40 опер, йому належать органні оркестри, сонати, сюїти. Величезний вплив на музичне мистецтво Європи мала віденська класична школа та її найвизначніші майстри Вольфганг Амадей Моцарт і Людвіг Ван Бетховен. Віденські класики переосмислили і змусили зазвучати по-новому усі музичні жанри і форми. Їхня музика являє найвище досягнення ери класицизму за досконалості мелодій і форм.

8.3 Німецька класична естетика. Естетична концепція І. Канта

Естетичні теорії Просвітництва отримали подальший розвиток у філософсько-естетичних системах І. Канта, Ф. В. Шеллінга, Ф. Шиллера, Г. Гегеля. Їх концепції містили в собі гуманістичні тенденції, спиралися на принципи історизму та діалектики.

Родоначальник німецької класичної філософії І. Кант сформулював два найважливіших естетичних поняття – «естетична видимість» і «вільна гра». Першим поняттям він позначав ту чуттєво сприйнятну сферу дійсності, де існує краса, другим – специфічну її особливість: двоїсте існування, тобто існування одночасного в двох планах – реальному і умовному. Досліджуючи проблеми естетики у своїй праці «Критика здібностей судження», І. Кант як центральну категорію виділив поняття «доцільне», проаналізував піднесене, яке, на його думку, має ті ж характеристики, що й прекрасне, а саме: воно вільне від практичного інтересу, має загальне значення, доцільне і необхідне. Також Кант обґрунтував значну роль генія в мистецтві, запропонував розмежовувати мистецтво і ремесло, досліджуючи проблему естетичного судження, представив його як «антиномію смаку» (про смаки не сперечаються, і про смаки можна сперечатися). Історична значимість естетичної системи Канта полягає в тому, що він прагнув подолати протилежності раціоналістичного емпіричного пояснення естетичних проблем, висвітлив антиномізм розуму і тим самим підготував теоретичні передумови для розробки ідеалістичної діалектики.

Підсумком розвитку німецької класичної естетики стала теоретична спадщина Г. Ф. Гегеля. У своїй праці «Естетика» він послідовно провів історичний принцип розгляду мистецтва, підкресливши значне соціальне значення цього явища. Розуміючи розвиток мистецтва як прогрес у сфері

духу, Гегель виділив три його форми, на основі відмінностей в співвідношеннях змісту і форми. Перша – це символічна (домінуюча на Сході), друга – класична (характерна для Античності) і третя – романтична (переважає в християнській Європі). Така еволюція, за Гегелем, є реалізація мистецтвом його пізнавальної функції, тому що саме мистецтво є формою самопізнання абсолютної ідеї.

З періодом німецької класичної естетики хронологічно збігається поява ідейно-художнього напрямку романтизму, в основі якого лежав метод, який стверджував принцип абсолютної свободи особистості. Концептуальною основою романтизму стали теорії, розроблені І. В. Гете, Ф. Шиллером, Г. Гердером, Новалісом та ін. Романтики відділялися від сучасного їм економічного і соціального порядку як від недостойного людської особистості. Борючись з раціоналізмом і нормативністю класицизму, вони відстоювали свободу творчості художника, проповідували культ фантазії і почуття, вважали, що не слід перебільшувати роль об'єктивного світу, тому що все значне відбувається не поза, а всередині самої особистості.

Традиції німецької класичної естетики отримали розвиток у працях основоположників марксизму – К. Маркса Ф. Енгельса, які з позиції діалектичного та історичного матеріалізму обґрунтували значення суспільної практики для формування естетичної свідомості, розробили корінні проблеми естетики: про соціальну природу мистецтва, про сутність реалізму, про народність художньої творчості і ряд інших питань.

9 ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ Й НАПРЯМКИ НЕКЛАСИЧНОЇ ЕСТЕТИКИ ХХ СТОЛІТТЯ

9.1 Модернізм як новий спосіб відображення дійсності в художній творчості першої половини ХХ століття

Розвиток мистецтва у ХХ ст. обумовлений цілим рядом соціокультурних причин, а також внутрішніми процесами – досягненнями і невдачами художньої творчості попередньої епохи. У найзагальнішому сенсі воно обумовлено кризою класичної культури, якщо не остаточною, то глибокої дискредитацією так званого «проекту Просвітництва». Говорячи про мистецтво ХХ ст. в цілому, не можна забувати про численність його напрямків і стилів. Разом з тим основу для його класифікації становить модернізм.

Модернізм як художня практика панував до другої світової війни, хоча називають і більш точні хронологічні рамки (1890–1968). Модернізм об'єднує ряд цілком самостійних напрямків (експресіонізм, кубізм, футуризм, дадаїзм, сюрреалізм, ін.), Які мають, однак, загальні світоглядні установки, соціокультурні умови розвитку, а також загальне прагнення до експериментальності. Ідеологами мистецтва модернізму були Х. Ортега-і-Гассет, М. де Унамуно, Т. Адорно, Г. Маркузе та інші філософи. Самі художники також теоретизували свої підходи до творчості, створювали коментарі та програми.

Модерністське мистецтво, безсумнівно, потребує пояснень саме в силу того, що, відмовившись від реалістичної програми, воно зробилося далеким і незрозумілим для простої людини, незнайомої з концепціями тієї чи іншої школи в літературі або живопису. Звичайно, умовність від початку властива мистецтву, тому певна підготовка для його сприйняття завжди необхідна (опера мистецтво – яскраве тому підтвердження). Але в ситуації з модернізмом виникає наступна особливість: мистецтво свідомо відвертається від людини («народу») – воно, за визначенням Х. Ортега-і-Гассета, «дегуманізує». Цей іспанський мислитель вніс значний внесок в оформлення і роз'яснення ідеології модернізму.

Нове мистецтво було розраховане на еліту, аристократію духу, на тих, хто розуміє, а не на тих, кому «подобається». Модерністське мистецтво – єдиний в умовах демократії інструмент відділення еліти від сірої маси. Модерністи дають зрозуміти народу, що він – це «всього лише народ». (Ортега-і-Гассет вважає, що авторитет середньої людини, його примітивних смаків і потреб може призвести до повної деградації культури). Від реципієнта, тобто того, хто вступає в комунікацію з твором мистецтва, модернізм вимагає тепер навіть не просто знання концепції того чи іншого напрямку, а володіння творчим началом, здатністю оригінально інтерпретувати задум автора. Ще один ідеолог модерністського мистецтва – Мігель де Унамуно – розвивав ідею творчого характеру сприйняття твору (зближуючись, таким чином, з подальшою постмодерністською естетичною думкою).

У ХХ столітті посилюється, прискорюється, поглиблюється взаємовплив культур. У період модернізму відбувається вбирання європейським і американським мистецтвом естетичного досвіду позаєвропейського мистецтва. У загальносвітовій художній процес втягуються африканська, афро-американська, бразильська, японська, китайська, океанічні культури. Художні модерністські напрями будуються шляхом руйнування типологічної структури класичного твору – ті чи інші його елементи стають об'єктами художніх експериментів. У класичному мистецтві ці елементи збалансовані. Модернізм порушив цю рівновагу, посиливши одні елементи і послабивши інші. У модернізмі йде бурхливий розвиток нових художніх напрямків. Деякі з них є надуманими і неправдивими. Це «художні напрями», які не несуть з собою нову концепцію особистості і світу, а відрізняються лише якимось формальним шиком, пошуком нових художніх засобів, експериментаторством.

9.2 Формування і розвиток течій постмодерністського мистецтва в європейській культурі другої пол. ХХ століття

Постмодернізм – це художній період, який об'єднує ряд нереалістичних художніх напрямів другої половини ХХ століття. Постмодернізм – результат заперечення: модернізм заперечував академічне і класичне традиційне мистецтво; проте до кінця століття сам модернізм став традиційним. Заперечення традицій модернізму знайшло риторично-художнє значення, що і призвело до виникнення нового періоду художнього розвитку – постмодернізму. Постмодернізм як художня епоха несе в собі художню парадигму, яка стверджує, що людина, не витримує тиску світу і стає постлюдиною.

Постмодернізм виникає як продовження авангардистських експериментів початку століття. На перший погляд, художні прийоми постмодернізму не несуть нічого нового в порівнянні з модернізмом, однак філософська основа принципово змінюється. Постмодернізм визнає неусувність мовної обумовленості свідомості, неминучість вторинності всього, що створюється в культурі: не сподіваючись більше на звільнення суб'єкта, постмодерністи констатують його «смерть» (метафора «смерть автора» належить французькому філософу Р. Барту). Мабуть, знаковим для постмодерністського авангарду є твір американського композитора Дж. Кейджа «4 хв. 33 сек. ». Під час його «виконання» музикант просто нічого не грає. Тут акцентується насолода широтою можливостей, які відкриваються перед музикантом, заради нього відбувається «відстрочка», відкладання виконання.

Історія постмодерністського мистецтва вже налічує кілька десятиліть (з кінця 50-х років ХХ ст. до теперішнього часу). Його специфіка визначається наступними положеннями.

1. Мінімізація художньо-виражальних засобів з метою скоротити дистанцію між мистецтвом і реальністю. При цьому реальність «розігрується» або симулюється. Мета художника – створення повної ілюзії реальності. У кінематографі для цього використовуються новітні технології.

2. Стильовий синкретизм, еkleктика, а також цитатність і монтаж як метод художньої творчості. Зразок новітньої архітектури – будинок художньої галереї в Штутгарті, збудований за проектом Дж. Стерлінга. Фасад прикрашений різнокольоровими світильниками у вигляді довгих труб. В середині – світлі зали, скло і сталь, однак зустрічаються колони, «запозичені» з єгипетських храмів, а внутрішній дворик виконаний «під античні руїни». У творах постмодерністських письменників безліч прихованих цитат. Так, один з героїв роману У. Еко «Ім'я троянди» (дія його відбувається в XIV ст.) Цитує Л. Вітгенштейна – мислителя ХХ ст.

3. Концепція краси полягає в утвердженні краси дисонансів (зокрема, в музиці).

4. Серед естетичних категорій на верховенство претендує категорія дивного.

5. Тенденція до гуманізації мистецтва (в літературі).

6. З'являється так звана «екологічна естетика», в рамках якої вводиться термін «екологічна краса». Цей напрямок, заснований на ідеї моделювання мистецтвом ставлення до навколишнього середовища за допомогою архітектури, садово-паркового мистецтва, дизайну. Класичним прообразом служить в даному випадку японський сад каменів – модель природи як твір мистецтва.

7. Постмодерна «теорія новизни» не вимагає розірвання з минулим, його дискредитації: інновація повинна служити новою ланкою, доданою до класичної спадщини, подібно до того, як нова будівля змінює архітектурний ансамбль.

Використання готових форм – основоположна ознака такого мистецтва. Походження цих готових форм не має принципового значення: від утилітарних предметів побуту, викинутих на смітник або куплених в магазині, до шедеврів світового мистецтва. Ситуація художнього запозичення аж до симуляції запозичення, римейк, реінтерпретацію, клаптиковість і тиражування, дописування від себе класичних творів, додавання в кінці 80-90-х років до цих характеристичних рис «нової сентиментальності», – ось зміст мистецтва епохи постмодерну. По суті справи, постмодернізм звертається до готового, минулого, яке вже відбулося, з метою заповнити недолік власного змісту. Епоха постмодерну спростовує постулати, які здавалися ще недавно непорушними, про те, що

традиція вичерпала себе і що мистецтво повинно шукати іншу форму – демонстрацією в нинішньому мистецтві еkleктики будь-яких форм традиції і авангарду. Постмодерн в загальному і цілому не визнає пафосу, він іронізує над навколишнім світом або над самим собою, тим самим рятуючи себе від вульгарності і виправдовуючи свою споконвічну вторинність. Відзначається схожість постмодернізму не тільки з масовою культурою і кітчем.

Критика постмодернізму носить тотальний характер (незважаючи на те, що постмодернізм заперечує будь-яку тотальність) і належить як прихильникам сучасного мистецтва, так і його супротивникам. Уже заявлено про смерть постмодернізму (подібні епатуючі висловлювання після Р. Барта, який проголосив «смерть автора», поступово набирають вигляду поширеного штампа), постмодернізм отримав характеристику культури *second hand*. Прийнято вважати, що в постмодерні немає нічого нового, це культура без власного змісту і тому використовує як будівельний матеріал все які завгодно попередні напрацювання, а значить синтетична і, отже, глибоко традиційна, яка виходить із положення, що «мистецтво завжди одне, змінюються лише окремі прийоми і засоби вираження».

Беручи багато в чому обґрунтовану критику такого культурного феномена, як постмодернізм, варто відзначити його обнадійливі якості. Постмодернізм реабілітує попередню художню традицію, а разом з цим і реалізм, академізм, класику, які активно шельмувалися протягом усього ХХ століття. Постмодернізм доводить свою життєвість, допомагаючи воз'єднання минулого культури з її сьогоденням.

9.3 Основні принципи сучасної естетики

Цивілізаційну основу культури постмодерну дає постіндустріальна економіка, фактично спекулюючи на накопиченому господарському ресурсі: західна економіка мало що створює, але приносить величезні прибутки. Переорієнтація економіки від товаровиробництва на сферу обслуговування, перетворення інформації в основний продукт виробництва, глобалізація соціального і інформаційного простору, створення паралельного віртуального світу і повернення неархаїчних принципів в реальне життя (національний і релігійний фундаменталізм, неоязичництво та інше) – ось об'єктивні передумови постмодернізму.

Символом постмодерністської культури стають лапки, тому що стверджується неминучість цитування, повторення. Цей факт сприймається, однак, спокійно, без надриву. Втрата почуття новизни і повноцінності творчості компенсується пануванням ігрового початку в

культури, вільної від усіляких ієрархій, торжеством плюралізму. З іншого боку, мистецтво періодично переживає яскраво виражені перехідні стадії, під час яких відбувається лише деяка модифікація минулих досягнень. У цьому сенсі постмодернізм у мистецтві – така ж реакція на модернізм, яким було рококо для бароко, і за ним, без сумніву, піде потужна новаторська стадія (на це вказує відомий сучасний дослідник Н. С. Автономова). Постмодернізм бореться з універсальним, а, отже, з істинним і новим, що претендують на істинність. Звідси еkleктизм – нескінченне комбінування віджилих форм. Постмодернізм, на відміну від модернізму, антиутопічний, тобто, не звернений у майбутнє, не пропонує нічого нового, скоріше він звернений до минулого.

Існує думка, що постмодернізм доводить модерністські експерименти до абсурду. Критики констатують «смерть мистецтва». Однак навряд чи варто приймати гуманізацію художньої творчості, його демократизацію за кризові явища. Сучасне мистецтво направлене, в першу чергу, на організацію діалогу з публікою, залучення її у творчий процес. Не випадково Р. Барт констатував, що смерть Автора обертається народженням Читача. Мистецтво спонукає до самостійного мислення і, крім того, воно пов'язане з розвитком сучасних технологій, тому саме воно може сприяти відродженню інтересу до науки і демократії і протистояти зростанню релігійного фундаменталізму і націоналізму.

Отже, ХХ століття дало світовій культурі багато чудових імен. Багато сучасників говорили про нього як про «культуру кризи». Можна однозначно сказати, що це була культура напруженого пошуку в усіх напрямках. Це було століття великих страждань і великих перемог окремих людей і цілих націй. Культура століття не тільки все це відобразила, але і знайшла для цього нові способи вираження. Вона заповідала наступним століттям неминущий характер таких цінностей, як життя, свобода, творчість і саму культуру як сенс життя окремої людини і суспільства в цілому. Історія ХХ століття спонукала культуру зробити акцент на ще одну цінність – відповідальність за майбутнє. «Кожен відповідає за свою планету», - писав Антуан де Сент-Екзюпері і ми не можемо з ним не погодитися.

ВИСНОВКИ

У сучасному суспільстві етичні та естетичні поняття стали втрачати своє початкове значення, з'являється нові етичні норми і те, що вважалося раніше неприйнятним тепер є нормальним явищем. Щодо краси, наприклад, то її зараз розуміють по різному. Те, що здається молоді прекрасним, люди старшого віку сприймають негативно. Саме тому про ці дві науки, етику і естетику, не слід забувати, адже в них сформовані усталені часом і досліджені багатьма вченими погляди щодо основоположних понять і цінностей людства. Хоч в останні століття відбувалася глобальна переоцінка цінностей, спростовувалися традиційні ідеали і погляди, розроблювалися нові принципи мислення, все одно не слід забувати про надбання історії, щоб не робити помилкових суджень і висновків. Етика та естетика примушують людину замислитись над своїми діями і результатами праці та творчості.

Як підсумок щодо взаємодії етики та естетики можна навести у приклад роман видатного письменника Оскара Уайльда «Портрет Доріана Грея», у якому нехтування моральними нормами призвело до духовної смерті головного героя, що, в свою чергу призвело до загибелі його краси.

Етика і естетика взаємодіють майже у всіх сферах суспільного життя. Щодо взаємодії цих наук, то слід зазначити, що естетика не може нехтувати досягненнями етики, що наче контролює і спрямовує мистецтво у напрямку, який не суперечить усталеним нормам моралі і не порушує визначені суспільством закони. Якщо етика ще може розвиватися без втручання естетики, то естетика без контролю етики – ні.

Отже, ці науки повинні вивчатися разом, адже панування лише строгої моралі та шаблонів без втручання творчої сили мистецтва також може зашкодити розвитку світогляду людей. Також етику та естетику не слід відокремлювати одна від одної, виходячи з їхньої такої широкої взаємодії у всіх сферах суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Горелов А. А. Этика: учебное пособие / А. А. Горелов, Т. А. Горлова. М. : Флинта, 2006. 416 с.
2. Гуревич П. С. Эстетика: учебник / П. С. Гуревич. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 303 с.
3. Гуревич П. С. Этика: учебник / П. С. Гуревич. М.: ЮНИТИ, 2005. 351 с.
4. Гусейнов А. А. Античная этика / А. А. Гусейнов. М.: Гардарики, 2003. 270 с.
5. Гусейнов А. А. Этика : учебник / А. А. Гусейнов, Р. Г. Апресян. М: Гардарики, 2006. 472 с.
6. Зеленкова И. Л. Этика: учебное пособие / И. Л. Зеленкова. 2-е изд. Минск: Тетра Системс, 2004. 352 с.
7. Кант И. Лекции по этике / Кант И. М.: Республика, 2000. 431 с.
8. Кондрашов В. А. Этика. Эстетика: учебное пособие / В. А. Кондрашов, Е. А. Чичина. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 512 с.
9. Кривцун, О. А. Эстетика: учебник / О. А. Кривцун. М.: Аспект Пресс, 2001. 447с.
10. Малахов В. А. Этика: курс лекцій: навчальний посібник / В. А. Малахов. 3-тє вид. К.: Либідь, 2001. 384 с.

Допоміжна

1. Нападиста В. Г. Історія етики в Україні. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст.: навч. посібник / В. Г. Нападиста. К.: Либідь, 2004. 240 с.
2. Радугин А. А. Эстетика / А. А. Радугин. М.: Центр, 2002. 240 с.
3. Эстетика: підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк; за заг. ред. Л. Т. Левчук. К.: Вища школа, 2006. 431 с.: іл.
4. Этика : конспект лекцій в схемах. М.: ПРИОР, 2002. 160 с.
5. Этика : учебное пособие / Т. В. Мишаткина, З. В. Бражникова, Н. И. Мушинский [и др.]; под ред. Т. В. Мишаткиной, Я. С. Яскевич. – Минск: Новое знание, 2002. 509 с.
6. Этика: Энциклопедический словарь / под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. М.: Гардарики, 2001. 671 с.

Навчальне видання

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Конспект лекцій

**для підготовки до лекційних і семінарських занять
для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання**

Укладач   ШИМКО Олена Володимирівна

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання   Я. О. Бершацька

172/2019. Формат 60 × 84/16. Ум. друк. арк. 2,79.
Обл.-вид. арк. 2,83. Тираж 50 пр. Зам. № .

Видавець і виготівник
Донбаська державна машинобудівна академія
84313, м. Краматорськ, вул. Академічна, 72.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №1633 від 24.12.2003.